

PROGRAM HRVATSKE VLADE ZA RAZVOJ GOVEDARSTVA
NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE*Zvonimir Puškaš*

UVOD

Pasminska preobrazba domaćih goveda¹ u Hrvatskoj započela je inicijativom gospodarske uprave Hrvatske vlade na prijelazu stoljeća (1896—1906), na čelu s dr. Ivom MALLINOM.

Promjene su zahvatile područje Hrvatske i Slavonije kao dijela »Krajevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, Dualistički sustav stvoren Austro-ugarskom nagodbom 1867. godine ostavio je Istru i Dalmaciju u austrijskom dijelu države, a sjeverna Hrvatska došla je u sastav područja pod utjecajem mađarske dominacije. Ugarsko-hrvatskom nagodbom iz 1868. godine sjeverna Hrvatska je obuhvaćala područje građanske Hrvatske i Slavonije te Vojnu krajinu, dok je grad Rijeka ostao pod upravom vlade u Budimpešti. Vojna krajina je 1871. godine razvojačena, a 1881. je pripojena banskoj Hrvatskoj (Pripojenje je stupilo u život 1. 1. 1882. godine). Time je područje Hrvatske i Slavonije došlo pod upravu bana i Hrvatske vlade u Zagrebu.²

Na temelju Ugarsko-hrvatske nagodbe ušli su privredno-financijski poslovi u nadležnost odjela za unutarnje poslove Hrv. vlade. U nadležnosti Hrv. vlade djelovali su još odjel za bogoštovlje i nastavu te odjel za pravosuđe. Autonomija na području unutarnjih poslova uključivala je i određenu samostalnost gospodarske uprave, posebno u zakonodavstvu i usmjerenju stočarstva, a time i govedarstva. Ova okolnost omogućila je i dr. Ivi MALLINU, banskom savjetniku i voditelju III. odsjeka za narodno gošpodarstvo u odjelu za unutarnje poslove da krajem prošlog stoljeća po-

¹ »Govedo-goveće« (Bos taurus) odnosno plurale tantum ‚goveda‘ zbirna je imenica za sve kategorije ove vrste. Korijen naziva govedo odgovara grčkoj riječi ‚bois, boos‘, koja znači ‚govedo‘ i ‚vol‘. U latinskom se jeziku javlja ta osnova kao ‚bos, bovis‘, pa su prema tome i u talijanskom jeziku goveda ‚bovini‘, francuskom ‚bovins‘ i sl., a u sanskrtu se nalazi kao ‚graus‘. U praslavenskom pa tako i u starocrkvenoslavenskom postoji riječ ‚govedo‘ (D. Ilančić, Podrijetlo naziva naših domaćih životinja. Stočarstvo 5—6, Zagreb, 1976, 203—207).

² Područje Hrvatske i Slavonije bilo je upravno podijeljeno na 8 županija: zagrebačka, varaždinska, bjelovarsko-križevačka, virovitička, požeška, srijemska, modruško-riječka, ličko-krbavska.

krene i realizira niz mjera na području gospodarstva (poljoprivrede), posebno stočarstva. U tom smislu treba utvrditi pozitivno djelovanje Nagodbe u nekim dijelovima gospodarstva, iako je djelovanje Nagodbe na ukupnu privredu Hrvatske bilo negativno (karta 1).

Na prijelazu stoljeća Hrvatska i Slavonija izrazito su agrarne zemlje. Prema popisu iz 1900. godine 82% ukupnog stanovništva živi od poljoprivrede. U pogledu strukture poljoprivrede odnosno razvijenosti pojedinih poljoprivrednih grana može se reći da je npr. ratarstvo imalo nepovoljnu strukturu, jer je prevladavala proizvodnja žitarica, a manje je bilo zastupljeno industrijsko, krmno i povrtno bilje. Voćarstvo je imalo malo značenje, osobito zbog izostanka prerade voća, a vinogradarstvo je sporo napredovalo zbog potrebe obnove vinograda uslijed napada filoksera i bolesti.

U stočarstvu su se uzgajale pretežno primitivne domaće pasmine, niskih proizvodnih osobina. Prevladavao je mali posjed, pa se uvođenje naprednih metoda u poljoprivrednu proizvodnju teško probijalo.

Brigu za razvoj poljoprivrede vodilo je Gospodarsko društvo, trgovačko-obrtničke komore i gospodarska uprava Hrvatske vlade.

NEKE ZNAČAJKE HRVATSKOG GOVEDARSTVA U 19. STOLJEĆU

U uvjetima niskih priroda³ ratarskih kultura i djelomično naturalne privrede hrvatskog sela u 19. stoljeću uzgoj goveda je imao veliko značenje. Mlijeko, meso, loj, koža, guoj i dr., te upotreba goveda za rad bile su potrebe svakog seljačkog gospodarstva. Govedo je bilo pričuvni kapital, jer je seljak prodajom goveda dolazio do novčanih sredstava.

Uzgoj goveda imao je ekstenzivni značaj, a proizvodne osobine goveda bile su niske. Seljak je držao i uzgajao što više stoke na primitivan način iskorištavajući pašnjake i nastojeći držati što više goveda na najekonomičniji način.⁴

Uzgoj krave prepuštao je seljak domaćici, koja je nastojala dobiti što više mlijeka za kućnu upotrebu, dok se telad u većini slučajeva trošila za prehranu ukućana, a manjim dijelom prodavala. Promjene u uzgoju teladi nastupile su tek početkom 20. stoljeća pojavom marvogojskih udruga i teladi plemenitih pasmina.

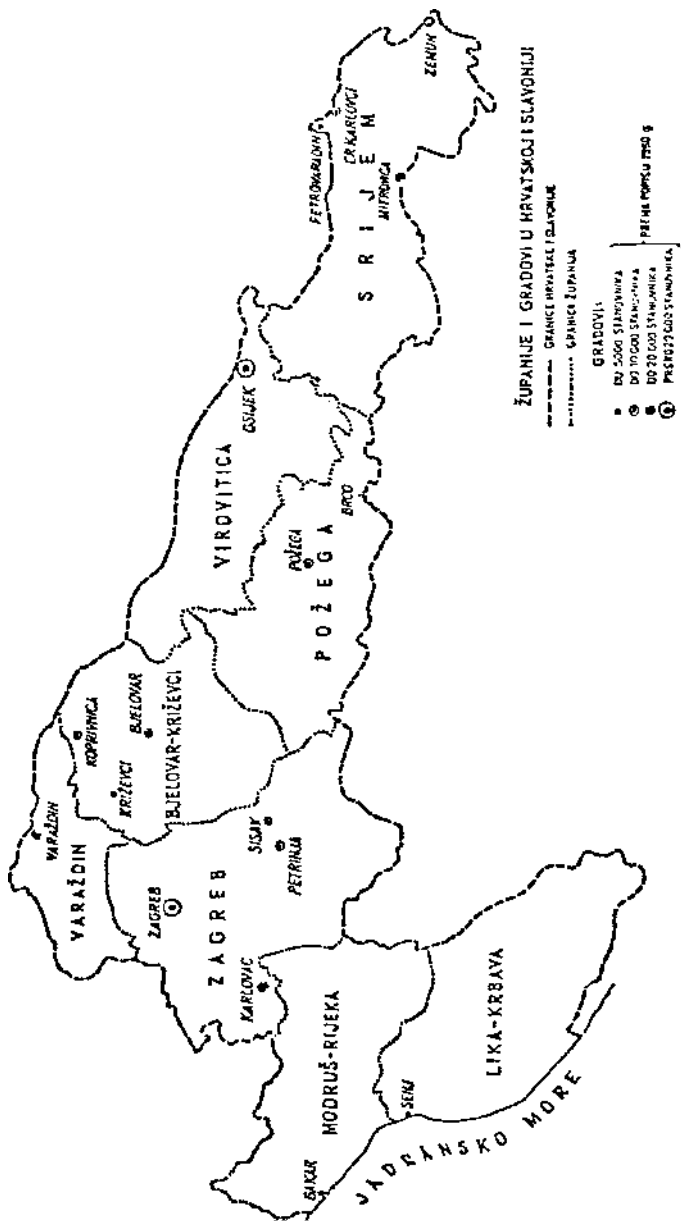
Sredinom prošlog stoljeća⁵ iznose se sljedeći uzroci zaostalosti govedarstva: nedostatak dobrih općinskih bikova, prodaja kvalitetne teladi iz »švaj-

³ Prirodi, npr. pšenice po hektaru (10-god. prosjeci) kretali su se u Hrvatskoj ovako: 1885. 94—9,1 mtc, 1895. 904—9,8, 1905. 14—10,1, 1929. 38—11,5, 1950. 2—12,0 mtc. (V. Stipetić, Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske, Zagreb 1959, 55.)

⁴ Usp. S. Jurić, Kakvo treba da bude stočarstvo kod naših seljačkih zajednica, Zagreb 1912, 131.

⁵ Usp. Dalji pismeni odgovor na pitanje prvo. List mjesecni hrvatsko-slavonskoga Gospodarskoga društva 12, Zagreb 1847, 177—181.

Karta 1

Izvor: Šidak, J. i dr., Povijest hrvatskog naroda, Zagreb, 1968.

carija»⁶ mesarima, izbjegavanje stočara da prime telad iz »švajcarije«, jer smatraju da su troškovi uzgoja kvalitetnije teladi preveliki, slaba hranidba krava nakon teljenja, pa zato i teleta, tele siše samo 6 tjedana i zatim prelazi na suhu hranu, najbolju krmu seljak daje teglećoj (radnoj) stoci, zajednička paša ženskih grla i bikova, pa već jednogodišnje junice zabređaju, loša hranidba goveda zimi, neuređeni i onečišćeni pašnjaci.

Iz izvještaja veterinara A. THALMEINERA (1857)⁷ uočava se da je pristup goveda prepušten 'prirodi i sudbini', stoka i staje su se rijetko čistile, livade su bile zanemarene, kosile su se jedanput godišnje, a općinski pašnjaci su bili udaljeni, loši i močvarni, dok su šumski pašnjaci bili male hranidbene vrijednosti. THALMEINER zaključuje da bez kulture livada i krmnog bilja ne može biti ni stajskog uzgoja stoke.

Neispravan postupak s govedima tijekom zime vrlo zorno ilustrira sljedeća informacija: »Nagoni se marha po sniegu i ledu kamogod pod granat grabar ili hrastić, a na nj se uzpne momak s baltom u ruci, pa oklaštiri sve grane do gola stabla, sad marha grizi i škrmljaj dok što tanjeg ima; kad si s ovim gotov, tjeraj dalje, pak sve redom, dok neokopni snieg i zelen se nepomoli na livadah.«⁸

Osamdesetih godina prošloga stoljeća seljak nije na području sisačke gospodarske podružnice pazio na kakvoću goveda, već više na količinu. Najbolja krma trošila se za konja, za kojega je bila osigurana i topla staja, dok su krava i vol morali i pod snijegom tražiti hranu.⁹

Proizvodnja mlijeka po kravi bila je niska. Tako je u Kutjevu »gdje do preko 200 kuća ima, gdje morda i 400 goveda ima, ne dobiješ ni za koje novce mliieka. Krava oteli, tele siše mjesec dva, tada krava presuši...«¹⁰

Polovicom 19. stoljeća kao radna stoka korišteni su većinom konji i volovi, iako je preporučivana upotreba krava za rad uz blagi postupak i

⁶ »Švajcarije« su stočarski objekti s matičnim stadima krava na vlastelinskim dobrima. Nadzor nad uzgojem goveda i proizvodnjom sira vodi 'švajcar' s jednim nadglednikom i s jednim sirarom uz kravare i govedare. Mlijeko proizvedeno npr. u »švajcariji« vlastelinstva đakovačke biskupije trošilo se za podmirenje potreba biskupskog dvora, za deputate činovnika i službenika, zatim se prodavalo u mjestu, a od preostalog mlijeka pravi se sir, i to švicarski u velikim koturovima do 20 kg, trapist u hljepčićima po kilu i Ramadour po 30 dkg. (Prema: M. Cepelić, Biskupsko vlastelinstvo đakovačko, Zagreb 1904, 49.)

⁷ Izvješće c. i kr. zemaljskog veterinara A. Thalmeinera od g. 1857, u publikaciji: Izvješće o radu zemaljske gospodarstvene uprave 1896—1905, III, 38.

⁸ Zapisnik sjednice gospodarske podružnice svetoivanske, držane dne 24. rujna 1863. u Sv. Ivanu. Gospodarski list 51, Zagreb 1863, 218.

⁹ Usp. Godišnji izvještaj o radu gospodarske podružnice sisačke tečajem god. 1880. Gospodarski list 23, Zagreb 1880, 183—184.

¹⁰ P. Krempfer, Gospodarski odnošaji u Slavoniji, Gospodarski list 5, Zagreb 1885, 33.

bolju hranidbu.¹¹ Još krajem sedamdesetih godina bila je rijetkost da netko kravu upregne u kola.¹²

Ekstenzivni način gospodarenja i načina držanja goveda rezultirao je raširenošću naših primitivnih pasmina goveda, buše i podolea. Proizvodnja krmnog bilja bila je nedostatna, a pašnjaci i livade neuređeni i zapušteni. Na zapuštenim pašnjacima boravila su goveda od proljeća do zime, a zimi su bila smještena u niskim, nehygijskim stajama i na slaboj ishrani — slami, kukuruzovini i lišću. U lošim uvjetima držanja i hranidbe nije se moglo utjecati na poboljšanje goveda, a pokušaji oplemenjivanja domaćih goveda importom plemenitih pasmina ostvarivali su se vrlo teško, jer je stočarima veliku brigu zadavala »slaba njega, nekvalitetna ishrana, divlji skok na zakorovljenim pašnjacima, metilj, plućni crvi i drugi paraziti«.¹³

DOMAĆE PASMINE GOVEDA BUŠA I PODOLAC

U 19. stoljeću bile su u Hrvatskoj dominantne domaće pasmine buša i podolac. Uzgoj goveda je imao ekstenzivni karakter, a proizvodne osobine goveda bile su niske. Govedo se prvenstveno koristilo kao radna snaga i za proizvodnju stajskoga gnoja, koristilo se meso, koža i drugo, a proizvodnja mlijeka bila je niska.

BUŠA je domaće govedo koje spada u skupinu kratkorožnih goveda (*Bos brachyceros europaeus*). Ima osobine primitivnih pasmina, kod nje se u dugom povijesnom razvoju nisu mogle ustanoviti nikakve promjene, a nije ni uzgajana za određene ekonomske ciljeve.

Buša je rezultat primitivnih životnih uvjeta. Tako su još krajem 19. stoljeća goveda na području Otočca ljeti i zimi držana na pašnjaku ili toru, a samo po najvećoj zimi i osobito ružnom vremenu zatvarali su ih u staju. Hrana im se sastojala od paše i brsta čak nekad i po snijegu, a u jakoj zimi od slame, kukuruzovine i listinca.¹⁴

Ovakav postupak s bušom ostavljao je traga na njezinoj tjelesnoj građi i fiziološkim osobinama. Malen uzrast, kasnozrelost, slab razvoj embrija i teleta, malena mliječnost, skromna radna i tovna sposobnost — posljedice su primitivnog držanja buše.

Buša je maleno govedo, zbijene građe. Visina grebena joj je 100—115 cm (Ogrizek, 1941), a težina krave 180—250 kg (Šmalcelj, 1943). Boje je jednoboje, ima ih od posve crnih, tamnosmeđih, tamnosivih do sivih svjet-

¹¹ K. Fischer, I krava za radnju. *Gospodarske novine* 40, Zagreb 1853, 188—189.

¹² Tegleće blago u malenom gospodarstvu, *Gospodarski list* 18, Zagreb 1879, 137.

¹³ A. Ogrizek, Izvještaj i perspektive naše stočarske proizvodnje, *Ljetopis JAZU*, knjiga 74, Zagreb 1970, 470.

¹⁴ Usp. M. Anđelković, O stočarstvu u kotaru Otočac na koncu devetnaestog stoljeća, *Stočarski list* 12, Zagreb 1955, 1—2.

lijih nijansa, gotovo bijelih.¹⁵ Raznolikost u obojenosti odrazila se i u narodnim nazivima kojima se nazivaju krave buše, kao npr. garava, vranova, mrkulja, riđava, parava, srnava, zekulja itd.

Za bušu je tipična srneća gubica, tj. tamno pigmentirana sluznica s bijelim dlakavim vijencem oko nje. Rogovi i papci redovito su tamne boje.

O mliječnoj sposobnosti buše postoje u literaturi različite informacije. U pokusima FRANGEŠA (1898—1900) u Božjakovini dale su buše prosječno 1004,5 litara mlijeka godišnje, a dvije su krave dale mnogo više mlijeka od prosjeka. Jedna teška 260 kg dala je 1260,75 litara, a druga teška 295 kg dala je 1546 litara mlijeka. Prosječna masnoća mlijeka u božjakovinskim pokusima bila je 4,66%, što je visoka masnoća.¹⁶

Tovna sposobnost buše je mala, što je uočljivo iz njezine vanjštine i male tjelesne težine (sl. 1).

Gospodarska uprava Hrv. vlade na prijelazu stoljeća nije se odlučila na uzgoj buše u čistoj krvi, nego je preporučila njezino križanje s inozemnim pasminama

U to je vrijeme buša dominirala u zapadnom, brdovitom području, dok je podolsko govedo bilo dominantno u istočnom ravničarskom području. Buša je prevladavala na 3/8 područja, i to u županijama ličko-krbavskoj, modruško-riječskoj te dijelovima županije zagrebačke — u kotarima Dvor, Glina, Kostajnica, Vrginmost i Petrinja, i požeške — kotarevi Brod, Novska i Nova Gradiška. Podolsko govedo prevladavalo je u 2/8 područja, i to u županiji srijemskoj te kotarevima Osijek, Đakovo, Donji Miholjac, Slatina i Virovitica. Ostatak područja od 3/8 bio je pokriven križancima buše i podolca.

Uža domovina PODOLSKOG goveda je Podolija i Volhinija u SSSR-u, odakle se proširilo još u davna vremena preko velikog dijela Ukrajine, Rumunjske i Mađarske u naše krajeve. Kao radno govedo podolac se u drugoj polovici 18. stoljeća proširio na veleposjede u Hrvatskoj, osobito u Slavoniji i Podravini.

Veleposjedi su držali stado podolaca za proizvodnju radnih volova, jer je podolac po svojoj težini i tvrdoći bio pogodan za rad. Podolski vol se upotrebljavao za teške radove vuče i oranja, dok se konj koristio za brže i lagane poslove.

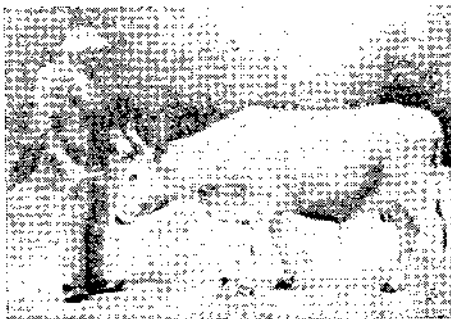
Podolac sjeverne Hrvatske ili slavonski podolac je kasnozrelo, otporno i izdržljivo, izrazito radno govedo, snažne konstitucije, jaka kostura i visokih koščatih nogu, te s karakterističnim jakim, dugačkim rogovima. Boja dlake mu je sivobijela, zelena s tamnosivom do crnom pigmentacijom po vratu, nogama, donjem dijelu butova i po dijelovima trbuha — kod bikova, dok su krave jednoličnije svijetle boje, pa i posve sive (sl. 2).

¹⁵ Usp. I. Šmalcelj, A. Rako, Govedarstvo, Zagreb 1955, 134.

¹⁶ Vjerojatno posavsko govedo, koje je zakrčljali oblik podolskoga goveda, a uzgajalo se nekad s bosanske i slavonske strane donjeg toka rijeke Save.

Sl. 1. Isprutana buša krava stara 6 godina iz Banovaca kod Nove Gradiške, iz početka 20. stoljeća (Izvjescje o radu zemalj. gospodarstvene uprave Kraljevina Hrvatske i Slavonije, god. 1896—1905, sv. III, Zagreb, 1908, str. 140.)

Sl. 2. Tipična krava buša s područja Like

(Foto Zdanovski) (Jeličić, I., Pregled stručnog poslovanja Saveza stočarskih udruga u Zagrebu, Zagreb, 1947, str. 1—88.)

FRANGES (1895) je razlikovao velikog i malog podolca. Velika pasmina podolca ima do najviše točke grebena 124—127, a mala 120 cm, dok je težina velikog podolskog vola 500—600 kg, a malog 500 kg.¹⁷ Mliječnost podolca je 600—800 litara (sl. 3).

Početak 20. stoljeća podolac je u stočnom fondu istočne Slavonije i Srijema te u Podravini do Virovitice bio zastupljen s oko 90% udjela u ukupnom broju goveda. Prijelazno područje podolca i buše bilo je zapadno od poteza Našice—Slav. Brod i sve do Garešnice, Grubišnog Polja, Đurđevca i Koprivnice.¹⁸

Mjerama gospodarske uprave Hrv. vlade na prijelazu stoljeća predviđeno je da se podolac zadrži u uzgoju na području virovitičke i srijemske županije, ali se dopuštalo i križanje podolca s bikovima pincgavske i simentalske pasmine (sl. 4).

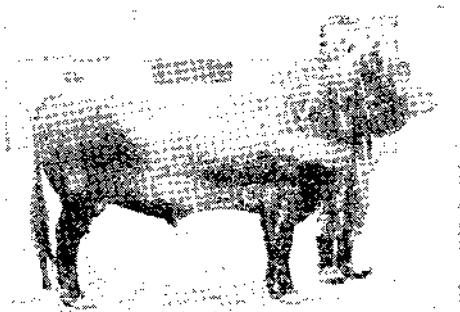
NEKI ČINITELJI RAZVOJA HRVATSKOG GOVEDARSTVA U 19. STOLJEĆU

Na razvoj govedarstva Hrvatske i Slavonije u 19. stoljeću utjecale su neke pojave, koje su bile od bitnog značenja s obzirom na to da je u to vrijeme intervencija državne uprave u govedarstvo bila neznatna.

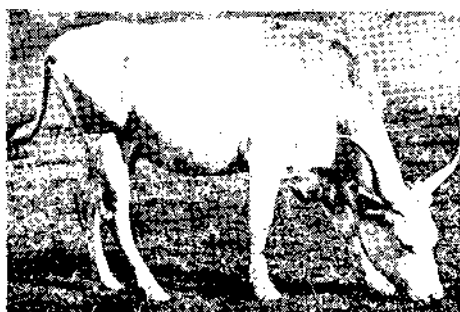
Importi rasplodnih goveda na hrvatske veleposjede bili su spontani i nesustavni. Prvi poznati import goveda u 19. stoljeću je

¹⁷ Usp. O. Frangeš, Podolska pasmina i buša, Gospodarski list 20, Zagreb 1895, 158.

¹⁸ Usp. M. Brinzej, T. Rastija, Slavonsko podolsko govedo, Stočarstvo 28, Zagreb 1974, 119—125.

Sl. 3. Bik buša pasmine »Resonja«
mb 4 škole u Gospiću. Oteljen 1931, a
snimljen u starosti od 8 godina
(Foto I. Šmalcelj)
(Jeličić, I., Pregled stručnog poslovanja
Saveza stočarskih udruga u Zagrebu,
Zagreb, 1942, str. 1—88.)

Sl. 4. Krava podolske pasmine stara
6 godina iz seljačkog stada
(Izvešće o radu zemaljske gospodarstvene
uprave Kraljevina Hrvatske i Slavonije,
God. 1896—1905, sv. III, Zagreb,
1908, str. 1—314.)

uvoz nekoliko rasplodnjaka tuks-cilertalske pasmine¹⁹ (sl. 5) koje je 1826. godine zagrebački biskup ALAGOVIĆ uvezao na biskupsko imanje u Konjšćini u Hrvatskom zagorju.²⁰ Ovi su se importi obavljali kroz cijelo devetnaesto stoljeće. Tako je npr. grof DRAŠKOVIĆ uvezao na svoje imanje u Opeki bernsko šareno govedo. Kasnije je Opeku preuzeo grof BOMBELLES i nastavio s uvozom simentalca.

Vlastelinstvo đakovačke biskupije uzgajalo je marijadvorska goveda, te su u okolici Đakova križali podolca s tom pasminom. Vrbovački veleposjednik marquis de PIENNES pokušao je s uzgojem shorthorna i normandijskog goveda (sl. 7. i 8).²¹

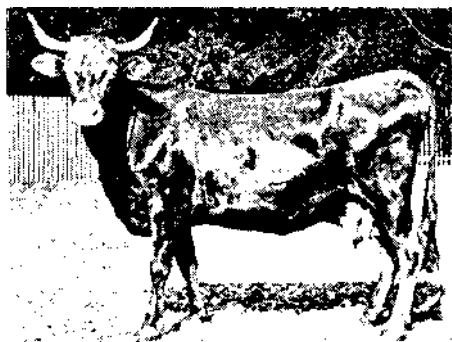
¹⁹ Tuks-cilertalsko govedo je smeđe-crvene do crne boje s bijelim prugama na repu, stražnjem dijelu butova i donjem dijelu trbuha. Mliječnost iznosi oko 2000 litara kod krava teških oko 500 kg. Radna sposobnost nije osobita zbog kratkih nogu. Iz uzgoja ovog goveda uzimali su seljaci iz okolice imanja biskupa Alagovića u Konjšćini junice i bičice za rasplod i pripuštali svoje krave s tuks-cilertalskim bikovima. Na taj način je nastalo crno-crveno-bijelo zagorsko govedo, koje je krajem 19. stoljeća gotovo sasvim nestalo (sl. 6)

²⁰ Usp. B. Horvat, Unapređenje govedarstva u Hrvatskoj. Mljekarski list 12, Zagreb 1927, 93.

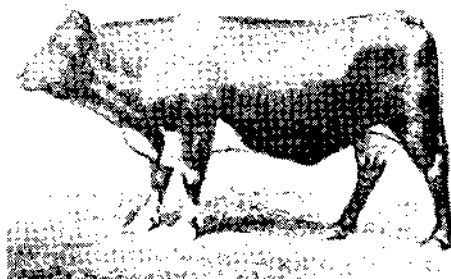
²¹ Marijadvorsko govedo potječe iz Koruške (Austrija). U središtu ovog područja je župa Mariahof kojom upravlja red benediktinaca iz St. Lamprechta. Ovo područje leži visoko, ima bujne travnjake za pašu i kosidbu. Marijadvorsko govedo je bijele, žučkaste boje, krave su teške 400—600 kg, a davale su godišnje 1800—2000 l mlijeka.

Normandijaska pasmina goveda je francuska pasmina. Krave daju 2800—3000 l mlijeka godišnje s 3,47% masti.

Po boji je ova pasmina slična simentalskoj. Ima bijelu glavu sa žutim ili crvenim naočnjacima. Po tijelu je žuto ili crveno-bijelo šarena. Lj. Prohaska, Govedarstvo, Zagreb s. a., 61—62.

Sl. 5. Krava tuks-cilertalske pasmine (Iz Kronacher, Allg. Tierzucht, I Abt) (Ogrizek, A., Uzgoj goveda, II. dio, Zagreb, 1941, str. 96.)

Sl. 6. Zagorsko govedo iz početka 20. stoljeća. Krava stara 6 godina (Izvešće o radu zemalj. gospodarstvene uprave kraljevine Hrvatske i Slavonije, God. 1896—1905, sv. III, Zagreb, 1908, str. 1—314.)

Sl. 7. Krave marijadvorske pasmine na »švajcariji« đakovačkog vlastelinstva (Cepelić, M., Biskupsko vlastelinstvo đakovačko, Zagreb, 1904, str. 1—91.)

Sl. 8. Krava marijadvorske pasmine (Smalccij, I., A. Rako, Govedarstvo, Zagreb, 1955, str. 159.)

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća bili su poznati uzgoji bernskoga goveda (simentalac) grofova ELTZ u Vukovaru.

Vlastelinstvo grofa Pavla DRAŠKOVIĆA u Vel. Bukovcu nabavilo je pinzgavska rasplodna goveda u Pinzgauu i Salzburgu, a kasnije i meltalska iz Koruške. MIHALOVIĆEVI su uvezli 1882. godine s imanja kneza Egona FÜRSTENBERGA iz Suchdola u Moravskoj (Češka) 10 krava i 1 bika kravarske (Kühländer) pasmine, soj simentalske pasmine.

Krajem 1895. godine uzgajao se u Hrvatskoj, osim domaćih goveda buše i podolca, cijeli niz pasmina, i to: švicarska, montafonska, algajska, oberintalska, pinzgavska (i meltalski soj), marijadvorska, lavantalska, mirc-

talska, bonyhadaska, bernska, simentalska, muredolska, kuhlandska (kravarska), holandeska (istočnofrizijska), hereford i shorthorn.²²

Ocjenjujući napore koje su pojedinci uložili u poboljšanje pasminskog sastava goveda Hrvatske uvozom produktivnih pasmina na hrvatske veleposjede tijekom 19. stoljeća, može se reći da su bili nesustavni i da nisu ostavili trajnije i šire tragove u govedarstvu Hrvatske.

Pojava Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva (dalje Gospodarsko društvo) utemeljenog 1841. godine u Zagrebu, bila je važna i za razvoj govedarstva, jer je to prva organizacija u Hrvatskoj koja je započela sustavno utjecati na razvoj hrvatske poljoprivrede, pa tako i stočarstva.²³

Gospodarsko društvo davalo je prijedloge za razvoj gospodarstva Hrv. saboru i Hrv. vladi, a preko gospodarskih podružnica i svoga glasila Go-

²² Švicarska pasmina je najveća od svih alpskih jednobojnih goveda. Najslabija joj je montafonska pasmina, ali je švicarska pasmina mlječnija. Švicarske krave važu oko 500 kg, a daju prosječno 3000 l mlijeka godišnje. (Prohaska, Govedarstvo 51.)

Montafonska pasmina je krupniji soj današnjeg sivosmedeg goveda, a postojbina mu je alpski kraj Voralberg na tromedi Austrije, Švicarske i Njemačke u uskoj dolini Montafon.

Algajska pasmina raširena je u Bavarskoj, slična je oberintalskoj pasmini, samo je nešto veća i više uzgajana za mlječnost. Godišnja muznost doseže prosječno 3000 litara. Prosječna težina krave je 450 kg. Neka hrvatska vlastelinstva počela su zbog dobre muznosti uzgajati ovu pasminu. (Prohaska, Govedarstvo, 50—51.)

Bonyhadasko govedo nastalo je križanjem podolskoga goveda s bernskim i simentalskim govedom.

Muredolska pasmina je žute boje, težine oko 450 kg. Dobra je za tov i rad, a slabije muznosti. Nastala je križanjem marijadvorske i mircalske pasmine. Postojbina joj je Gornja Štajerska. (Prohaska, Govedarstvo, 52.)

Holandesko govedo je naziv kojim se kod nas nekada nazivalo crno-šaro nizinsko ili istočnofrizijsko govedo. Holandeska goveda su crno-bijelo šarena, ali tako da su im glava i vrat redovno potpuno crni, pa se bijele pjegice nalaze samo na trupu. To je pasmina za mlijeko.

Shorthornska pasmina uzgojena je u nizinama sjeverne Engleske, a započela je s jednim bikom kojeg su braća Colling godine 1770. kupila od jednog malog posjednika. Ta goveda imaju brz rast i dobro se tove. Tijelo im je duboko, široko i krupno, noge kratke, a glava lagana. (S. Jurić, Uzgoj stoke, Zagreb 1908, 117.)

²³ »Pod pojmom stočarstva stočarska nauka razumijeva uzgajanje domaćih životinja, proučavajući opće prirodne zakone koji utječu na postanak, razvitak i formiranje stoke. Ta nauka ujedno proučava veze koje postoje između prirodnih zakona, tjelesnih oblika i proizvodnih svojstava domaćih životinja, kao i uzroke i sile koje utječu na oblikovanje njihovih morfoloških i fizioloških svojstava. Njezin je zadatak da proučava i djelovanje vanjskih faktora (tlo, klima, hrana, vježbe i dr.), koji stalno djeluju mijenjajući i oblikujući životinjski organizam i realizirajući njegove nasljedne osobine.« (A. Ogrizek, Izvještaj o perspektivi naše stočarske proizvodnje. Ljetopis JAZU, knjiga 74, Zagreb 437.)

spodarskog lista djelovalo je na posjednike u cilju njihovog upoznavanja s racionalnim načinom obrade zemlje i uzgoja stoke (sl. 9).

U 1876. godini podnio je upravni odbor Gospodarskog društva Hrv. vladi prijedlog za unapređenje stočarstva Hrvatske u kojem se predlaže osnivanje »pepinjera«, koje bi vlada subvencionirala i na kojima bi se držali bikovi plemenitih pasmina. Predloženo je priređivanje izložbi stoke i davanje nagrade za uspješan uzgoj stoke te osnivanje matične knjige za goveda. Istim se prijedlogom traži da se Hrvatskom saboru što prije podnese

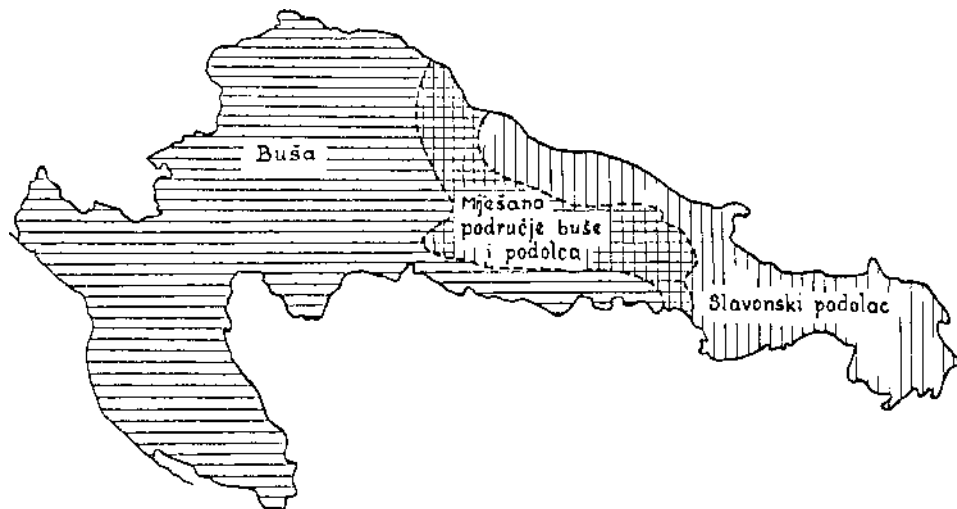
Sl. 9. Prvo predsjedništvo hrv.-slav. gospodarskoga društva u Zagrebu god. 1841.

zakonska osnova o promicanju govedarstva te da se Gospodarskom društvu dodijeli subvencija za nabavu rasplodnih bikova od 10.000 forinti.

Godine 1876. počela je Hrv. vlada dijeliti subvencije gospodarskim podružnicama, te je odobravala godišnje 8000 forinti za promicanje raznih grana gospodarstva, pa i razvoj stočarstva. Na zasjedanju 1879. godine prihvaća Hrv. sabor prijedlog Gospodarskog društva iz 1876. godine, te odobrava iz državnog proračuna subvenciju za stočarstvo, koja se u razdoblju od 1892. do 1896. godine ustalila sa svotom od 20.000 forinti, koja se gotovo čitava trošila za govedarstvo.

Godine 1879. preuzela su Gospodarska društva u Zagrebu i Osijeku nabavu bikova sredstvima Hrv. vlade. Time je uloga gospodarskih podružnica u razvoju govedarstva još više porasla (karta 2). Poslije provale goveđe kuge iz Rusije u Evropu 1869. godine uočena je potreba da se evropske zemlje protiv te stočne zaraze moraju boriti zajednički i planski. Stoga je 1872. godine u Beču započela rad međuevropska veterinarska konferencija.²⁴

Karta 2.

Pasminska slika goveda u Hrvatskoj i Slavoniji u 19. stoljeću, prije uvođenja subvencija za nabavu rasplodnih goveda

Do stupanja na snagu toga zakona bilo je veterinarstvo organizirano u okviru Zdravstvenog odsjeka Hrv. vlade, na temelju Zakona o uređenju zdravstva od 15. studenog 1874. godine. Novim zakonom o uređenju veterinarstva postalo je veterinarstvo samostalna upravna grana. Za prvog nadzornika veterinarstva imenovan je dr. Radoslav KRISTOF, a imenovano je

²⁴ Usp. F. Kern, Veterinarstvo i stočarstvo prošlog stoljeća, Gospodarski list 37, Zagreb 1942, 30—31.

i 6 županijskih i 27 kotarskih veterinarara. Zakon je regulirao položaj i zadatke veterinarske službe, pograničnu službu, dezinfekciju na željeznicama i brodovima, pregled mesa i stoke, a od stočnih zaraza zakon obrađuje goveđu kugu, bedrenicu, bjesnoću, slinavku i šap, plućnu zarazu i dr.

Na temelju zaključaka te konferencije potaknut je u nizu evropskih zemalja razvoj veterinarske službe. Prema prihvaćenim smjernicama prišle su evropske države izradi zakona o suzbijanju goveđe kuge i ostalih stočnih zaraza. Zakonsku osnovu u Hrvatskoj izradio je tadašnji veterinarski nadzornik dr. Radoslav KRIŠTOF, liječnik, veterinar (sl. 10). Ta osnova postala je zakon 27. kolovoza 1888. godine pod nazivom Zakon ob uređenju veterinarstva.

Zakon je povoljno djelovao na promet stoke s inozemstvom. Uklonjene su zapreke zbog kojih su naša goveda bila isključena iz inozemne trgovine zato što se nisu ispunjavale veterinarske konvencije u međunarodnom prometu stokom. Poslije uvođenja u život Zakona o uređenju veterinarstva promet stoke je postao življi.

Sl. 10. Dr. Radoslav Krištof, liječnik i veterinar, prvi nadzornik veterinarstva i tvorca Zakona o uređenju veterinarstva od 27. kolovoza 1888. godine.

UTJECAJ NEKIH DRUŠTVENO-EKONOMSKIH PROMJENA NA RAZVOJ GOVEDARSTVA U 19. STOLJEĆU

Promjene u načinu uzgoja i iskorištavanja goveda koje su nastupile u Hrvatskoj tijekom 19. i početkom 20. stoljeća, bile su uvjetovane nekim društveno-ekonomskim zbivanjima, koja su trajala desetljećima.

Ekstenzivni način uzgoja goveda u devetnaestom stoljeću bazirao se na hranidbenim resursima vlastitoga gospodarstva bez kupovanja hrane izvan gospodarstva. Osim što se koristilo kao radno govedo i za proizvodnju stajskog gnoja, govedo je bilo prerađivač jeftinih i za transport i prodaju nepogodnih proizvoda seljačkog gospodarstva (sijeno, zelena hrana, paša i dr.) u oplemenjene proizvode, kao što su mlijeko i meso.

Proizvodi goveda (meso, mlijeko i gnoj) također su se iskorištavali uglavnom unutar gospodarstva. Ipak, ne možemo ocijeniti ta gospodarstva naturalnim, jer je određeni promet stoke ipak postojao. Gospodarstvo i s malim brojem krava prodavalo je tele, a nakon određenog vremena i kravu.

Neka društveno-ekonomska zbivanja utjecala su na tradicionalno govedarstvo, koje je doživljavalo postupne promjene.

Od društveno-ekonomskih zbivanja bit će spomenuta industrijalizacija, razvoj prometnica, dioba kućnih zadruga, druga agrarna kriza i intenzifikacija ratarstva.

Industrijalizacija u Hrvatskoj nastupa sa zakašnjenjem u odnosu na zapadnu Evropu. U drugoj polovici 19. stoljeća, pa sve do 1918. godine, razvijala se industrijska privreda Hrvatske u specijalnim uvjetima. Ugarsko-hrvatskom nagodbom iz 1868. godine u nadležnost zajedničkih poslova Ugarske i Hrvatske bila su uključena važna područja privrednog života: industrija, unutarnja i vanjska trgovina, kreditne ustanove, pošte, željeznice, promet, državna dobra i dr. Na ovim je područjima bio snažan utjecaj mađarske vlade.

Industrijalizacija je pokrenula pojačanu urbanizaciju, odnosno veće aglomeracije stanovništva, koje je trebalo opskrbljivati hranidbenim artiklima, pa tako i proizvodima govedarstva, prvenstveno mlijekom i mesom.

Razvoj cestovnog i željezničkog prometa omogućio je bržu dopremu roba. Željeznice su prevozile sirovine, polupreradevine i poljoprivredne proizvode kao npr. stoku, pšenicu i dr. Osobito su se s veleposjeda prevozili robni viškovi (stoka, žito, vino), ali su obavljali i prijevoz potrošne robe za svoje potrebe.

Izgradnja Lujzinske ceste (Karlovac—Rijeka) povećala je promet drvnom građom iz goranskog područja, pa je to pridonijelo razvoju grada Senja.

Prerada i trgovina drvom bila je važna privredna grana sjeverne Hrvatske. Polovicom 19. stoljeća radile su u Gorskom kotaru pilane s parnim strojevima.

Brodogradnja je bila vezana za proizvodnju drva, jer su do kraja 19. stoljeća građeni jedrenjaci.

Kreditni sustav razvija se već 1846. godine osnivanjem Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, a na kraju stoljeća postoji u Hrvatskoj i Slavoniji već 19 banaka, 75 štedionica i 110 kreditnih zadruga.²⁵

Bržem privrednom razvoju doprinose trgovačko-obrtničke komore. Zakonom od 18. III. 1850. osnovane su komore u Zagrebu, Osijeku i Rijeci, a kasnije u Sisku i Sinju.

Modernizaciji privrede doprinosi i Statistički ured u Zagrebu, koji je osnovan 1. kolovoza 1875. na čelu s Milovanom Zoričićem.

Druga agrarna kriza²⁶ započela je 1873. godine s poznatim »bečkim slomom«. Te su godine, u mjesecu svibnju, započeli u Beču veliki financijski slomovi, koji su potresli evropsku privredu. Krizom su najviše zahvaćene Njemačka, Austrija, Engleska, Nizozemska, skandinavske zemlje i Sjedinjene Američke Države, dok je Francuska stradala manje.²⁷

Druga agrarna kriza imala je jak utjecaj ne samo na gospodarski život već i na socijalnu strukturu hrvatskog sela. Neki procesi kao što su ukinuće kmetstva, propadanje veleposjeda, pauperizacija sela i dr. razvijali su se brže.

Šezdesetih godina prošlog stoljeća bile su završene temeljne željezničke linije u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama, razvilo se parobrodarstvo, a cijene vozarinskih tarifa su pale. Povećani ulaz useljenika u Sjedinjene Američke Države uz djelovanje američkog Homestead zakona, prema kojem je svakom punoljetnom građaninu priznato pravo na besplatnu zemlju, doveli su do proširenja poljoprivrednih površina.

U Evropu je počelo pristizati jeftino žito iz Sjeverne Amerike, balkanskih država, Podunavlja, Rusije i Argentine. Uvoz žita izazvao je pad cijena agrarnih proizvoda. Cijene su padale od polovice sedamdesetih godina, tako da visina cijena iz 1870. godine nije postignuta sve do prvog svjetskog rata.

Cijene stočarskih proizvoda počele su padati od početka osamdesetih godina, a od polovice devedesetih rastu brže od cijena biljnih proizvoda, te pred prvi svjetski rat dostižu razinu iz 1870. godine.

Ulaz jeftinog žita u Evropu izazvao je povećanu potrošnju gradskog stanovništva, što je dovelo do pojačanog razvoja industrije u zapadnoj Evropi i naglog razvoja trgovine. U području poljoprivrede agrarna kriza u Evropi dovodi do osiromašenja i iseljavanja seljaka u prekomorske zemlje.

Da bi se spasila od negativnog utjecaja agrarne krize, evropska poljoprivreda prelazi na intenzivno stočarstvo i specijalne kulture, uvoz jeftine

²⁵ Usp. M. Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, 315.

²⁶ Prva agrarna kriza javlja se početkom 19. stoljeća, u vrijeme blokade koju Napoleon provodi protiv Engleske. Prodaja žita s kontinenta u Englesku je obustavljena, cijene žita na kontinentu su počele padati, a porezi, kamati i dr. i dalje su teretili poljoprivrednu proizvodnju. Cijene žita oko 1820—1825. pale su na trećinu cijena iz 1800, a kasnije, do pedesetih godina, pad je usporen.

²⁷ Usp. R. Bićanić, *Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873—1895*. Zagreb 1937, 5.

stočne hrane, a oranice se pretvaraju dijelom u livade. Nestaje ugara, uvodi se željezni plug, širi se primjena umjetnoga gnojiva i upotreba kvalitetnog sjemena. Proizvodnja se racionalizira, a od industrije poljoprivrede dobiva jeftinija proizvodna sredstva. Cijene se žita povećavaju uvođenjem zaštitnih carina, a zemljišna se renta prilagođava postupno novoj razini cijena.²⁸

Prva je Danska počela napuštati proizvodnju žitarica i preorijentirala se na intenzivno stočarstvo. Cijene žitarica su padale prema niskim cijinama američkog žita, a cijene stoke, mesa i stočnih proizvoda su rasle. Glavni uzroci takvom trendu bile su poteškoće u prekomorskom prijevozu svježega mesa.

Na hrvatsko gospodarstvo odrazila se druga agrarna kriza preko tržišta. Hrvatsko gospodarstvo bilo je preko tržišta povezano s drugim nacionalnim i svjetskim gospodarstvima.

Cijena pšenice u Hrvatskoj reagirala je na promjene cijena na svjetskom tržištu (London), pa je cijena domaćoj pšcnici pala s 15,80 forinti po metr. centi u 1873. godini, na 5,60 forinti u 1894. godini. Na krizu su reagirali čak i oni proizvodi koji nisu bili na svjetskom tržištu, kao npr. sijeno.

Proizvodni troškovi uzgoja žitarica postali su u Hrvatskoj i Slavoniji previsoki u odnosu na cijene žita na međunarodnom tržištu. Ta je situacija upućivala na povećanje industrijske prerade poljoprivrednih proizvoda putem prehrambene industrije — tvornica ulja, žeste, piva, mlinova i drugo, ili preko stočarstva u meso, mlijeko i maslac. Hrv. vlada je razvoj govedarstva usmjerila na proizvodnju mesa, odnosno izvoz stoke u gradska središta srednje Evrope. Državna uprava nastojala je u to vrijeme razviti trgovinu, industriju te stvoriti modernu administraciju. Prihodi su povećani u prvom dijelu krize, a to se poklapa s razdobljem banovanja Ivana MAŽURANIĆA (1873—1880), kada je modernizirana državna uprava i donijeto nekoliko važnih zakona, a Hrv. sabor je na zasjedanju 1879. godine odobrio iz državnog proračuna subvenciju za unapređenje stočarstva.

Hrvatsko gospodarstvo izašlo je polovinom devedesetih godina prošlog stoljeća iz velike agrarne krize, a to se vrijeme poklapa sa zahvatima Hrv. vlade na području govedarstva.

Ukinućem kmetstva nakon revolucionarnih društvenih promjena sredinom 19. stoljeća veleposjednici su počeli gubiti radnu snagu i postupno se uvodio novi društveni odnos između posjednika i najamnog radnika. Vlastelinstva su bila potresena ovom promjenom, veleposjednici nisu bili spremni na ovu društveno-ekonomsku promjenu. Plaćanje radne snage bilo im je uvijek preskupo, no pravi razlog tih poteškoća bio je u ekstenzivnom načinu gospodarenja na veleposjedima. Ova je situacija prisiljavala posjednike na intenzifikaciju poljoprivrede, pa i stočarstva. Do društvenih promjena sredinom 19. stoljeća mogli su seljaci u Hrvatskoj i Slavoniji u vlastelinskim šumama napasivati stoku i koristiti ogrjevno i tehničko drvo za kućne potrebe.

²⁸ Usp. Bičanić, Ibidem, 81.

Agrarni zakoni u 1848. godini propisali su razrješenje samo onog urbarijalnog zemljišta koje je bilo u stvarnom posjedu seljaka — kmetova (potkućnica, oranice, vinogradi i livade), dok je za segregaciju pašnjaka između seljaka i vlastelinstva predviđena dobrovoljna nagodba.

Carski patent od 2. ožujka 1853. godine ukinuo je pravo ispaše seljačke stoke na vlastelinskim poljima bez ikakve odštete. Patent od 17. svibnja 1857. godine odredio je odvajanje dijela vlastelinskih pašnjaka i šume za potrebe bivših kmetova u njihovo zajedničko vlasništvo tzv. urbarijalne općine, dok preostalo vlastelinsko zemljište — alodije ostaje u vlasništvu bivših vlastelina, bez ikakve služnosti (servituta). Postupak izdvajanja (segregacija) šuma i pašnjaka pretvorio se u dug proces, koji je trajao gotovo tijekom cijele druge polovice 19. stoljeća.

Segregacijom šuma i pašnjaka došlo je do specifičnog oblika vlasništva nad urbarijalnim općinama, nazvanog zemljišne zajednice. Zemljišne zajednice zauzimale su u Hrvatskoj i Slavoniji još krajem 19. stoljeća (1895) površinu od 983.031 kat. jutro, od toga 493.933 k. j. poljoprivredne površine, 344.429 k. j. šuma i 144.669 k. j. neproizvodnog zemljišta.²⁹

U razvoju hrvatskog stočarstva imale su zemljišne zajednice ogroman utjecaj, jer su seljačka gospodarstva na temelju svojih ovlaštenih prava koristile zajedničke pašnjake zemljišnih zajednica za napasivanje svoje stoke, a iz šumskih površina koristili su drvo za ogrjev i građu. Korištenjem pašnjaka zemljišnih zajednica uspostavljala se ravnoteža u hranidbi stoke.

Tijekom vremena skupno uživanje zemljišnih zajednica postupno slabi i gospodarenje na njima postaje nerazborito. Na pašnjake se pušta stoka već u rano proljeće, tako da su pašnjaci gaženjem stoke uništeni. Preko zime na pašnjacima su se zadržavale i rovale svinje, a perad (guske!) čitavog sela onečišćavala je pašnjak preko cijele godine. Interes za zajednička zemljišta je slabio, te je dolazilo do diobe zemljišnih zajednica na temelju ovlašteničkih prava. Zemljišne su zajednice postupno diobom uključivane u individualne seljačke posjede ili su nestajale u postupcima komasacije zemljišta, kada su dodjeljivane uživaocima, odnosno komasacijskim sudionicima u okviru njihovih novih posjeda.

Dioba kućnih zadruga je najveća strukturna promjena hrvatskog sela koja se tijekom druge agrarne krize dogodila u Hrvatskoj i Slavoniji.

Od velikih, širih obiteljskih zajednica nastaju diobom manje obiteljske i ekonomske zajednice sa svojim vlastitim poljoprivrednim zemljištem i stokom. Ovakva promjena utjecala je na način gospodarenja, pa i uzgoja goveda.

Zakoni o diobi kućnih zadruga rješavali su diobe juridički, a do raspada kućnih zadruga dolazilo je iz ekonomskih razloga, kojima je agrarna kriza pogodovala. Stoga BICANIĆ (1937) ističe »da se ne može kod cijena pšenice

²⁹ Usp. M. Ivšić, Razvitak hrvatskog društva u drugoj polovici XIX stoljeća, Zagreb 1936, 24.

od 5 forinti voditi gospodarstvo onako kao što se vodilo kad je pšenica stajala 15 forinti. Ne mogu se držati stari običaji u potrošnji, kad se za porez mora dati umjesto 234 kg pšenice 1026 kg. Onda nije ni čudo, kad se nema mogućnosti da se drži uobičajeni stari red, da postaje družina nezadovoljna. Dok je bilo sve u kući, po starom običaju, zadrugari nisu prigovarali gospodaru, da ne gospodari dobro, a kad je nastupio pad cijena agrarnih proizvoda, onda se više nije moglo na stari način pokriti sve potrebe. Zato si pojedinac pokušava olakšati život osebukom stečenim prigodom ženidbe.³⁰

Gospodarstva velikih kućnih zadruga dijelila su se na nekoliko novih, manjih gospodarstava. Svako od tih novih gospodarstava podizalo je kuću za stanovanje, gospodarsku zgradu, a trebalo je nabaviti i poljoprivredno oruđe i stoku. Sva ta ulaganja u stambene i gospodarske predstavljaju neproduktivne investicije, pa je ulaganje kapitala u proizvodnji bilo sve manje. To se nepovoljno odrazilo na ukupni razvoj poljoprivrede. Pojava sve većeg broja malih gospodarstava dovela je do nekih specifičnih promjena u govedarstvu. Sve češće se napuštaju volovi kao radna goveda i uvode se krave za rad. Dok se prije najbolja krma na gospodarstvu trošila za hranidbu volova kao radne stoke, to se sada najboljom krmom hrane krave. Krave obavljaju prijevoz, oranje i druge poslove, ali im se zbog poboljšane hranidbe povećava i muznost. Za mala gospodarstva ova je preorijentacija bila prednost, pogotovo u krajevima s laganom strukturom tla. Tako je u srednjoj Podravini, gdje su krave postale glavna zaprežna stoka.

Osim izgradnje i kupovanja opreme za novo vlastito gospodarstvo, povećavaju se izdaci u vezi s izgradnjom škola, cesta i dr., te se potreba za novcem povećava. Zbog tih promjena mijenja se i odnos prema stočarstvu. Gospodari počinju pokazivati interes za produktivnija goveda, bržeg tova i veće muznosti. Ovaj je proces usko povezan s napretkom ratarske proizvodnje.

Intenzifikacija ratarstva preduvjet je napretka govedarstva. Napredak govedarstva bio je potaknut općim napretkom ratarstva. Intenzivno govedarstvo zahtijeva visoke prirode i kvalitetu krmnog bilja. Tijekom istraživanog razdoblja postupno su povećavane površine pod krmnim biljem, a smanjivale su se površine pod ugarom i nezasijane oranice. Tropoljni sustav³¹ se napušta, a uvodi se dvopoljni. Livade i pašnjaci sve su se više prcoravali, a dubina oranja i gnojenja zemlje se povećavala. Uvodi se željezni plug, smanjuje se upotreba volova za rad, a raste broj konja. Uvode se oranične krmne kulture, kao grahorica, lucerna, djetelina i dr., moderniziraju se veleposjedi, počinje upotreba industrijskih otpadaka (mlinska i industrija prerade šeć. repe) u hranidbi stoke, a ratarska proizvodnja se postupno specijalizira.

³⁰ Bićanić, R., Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873—1895, Zagreb 1937, str. 26.

³¹ Tropoljni sustav obrađivanja zemlje sastojao se u ovom: prve godine sije se žito, druge godine okopavinc, a treće godine se zemlja ostavlja na ugaru (na odmoru).

Ekstenzivni način uzgoja goveda, koji se temeljio na korištenju zajedničkih pašnjaka (zemljišne zajednice!), bez upotrebe koncentrirane stočne krme, uz mala ulaganja u stajske objekte i neznatnu brigu oko njega i rasploda goveda postupno se napušta. Razvoj livadarstva i oraničnih krmnih kultura omogućuje uvođenje bitnih promjena u načinu i uzgoju goveda. Uvodi se stajsko držanje goveda, a time se poboljšava način držanja, njege i ishrane goveda, te se potkraj 19. stoljeća javlja interes za produktivnije i veće govedo. Time je započeo proces intenzifikacije govedarstva, koji se osobito razvio početkom 20. stoljeća.

Usporedno s razvojem ratarstva razvija se i veterinarska služba, posebno borba protiv stočnih zaraza, što je za daljnji razvoj stočarstva bilo od elementarne važnosti.

MJERE NA PODRUČJU GOVEDARSTVA GOSPODARSKE UPRAVE HRV. VLADE NA ČELU S DR. IVOM MALLINOM (1896—1906)³²

Pri kraju 19. stoljeća u Hrvatskoj su još uvijek bile dominantne domaće pasmine goveda, buša i podolac. Ipak, hrvatski su se gospodari postupno tijekom 19. stoljeća upoznavali s mnogim inozemnim pasminama. Nesustavnim importima na veleposjede uzgajale su se mnoge pasmine. Subvencije za nabavu rasplodnjaka povećane od 1879. godine također su utjecale na pasminski sastav govedarstva. Subvencije su omogućile i održavanje stočarskih izložbi, pa je tako izložba stoke koju je priredila gospodarska podružnica u Zagrebu 1884. godine³³ pokazala povoljan utjecaj korištenja subvencija na domaća goveda. Ovi importi nisu zahvatili širi uzgoj.

Iako malobrojni i bez većih i trajnijih tragova, importi su pridonijeli upoznavanju hrvatskih stočara s novim pasminama goveda, pa je to povoljno djelovalo na razvoj govedarstva, osobito na prijelazu stoljeća kada je snažnom intervencijom Hrvatske vlade import goveda potpomognut i kada je prodro u širi uzgoj (karta 3).

Naporima Gospodarskog društva, Križevačkog učilišta, te radom Mallinovich predšasnika Mojsija BALTICA, Antuna STOJANOVIĆA, Mirka pl. HALPERA, a najviše Josipa Eugena TOMIĆA u široke krugove hrvatskih gospo-

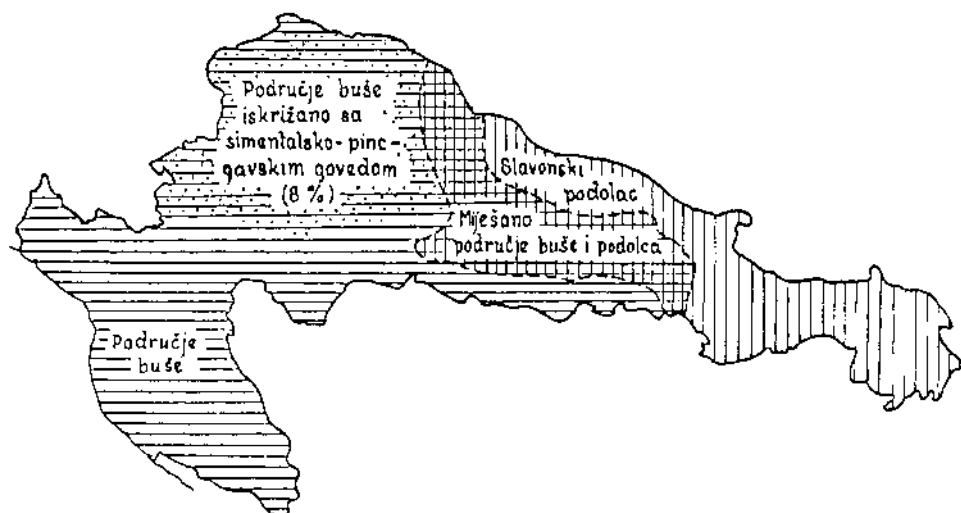
³² »Jedan MALLIN svojim pincgauškim rasplodnim bikovima učinio je za Sveti Ivan Žabno i za slavonske stočarske predjele materijalno više, nego bilo koji zagrebački publicist obzoraško-štrosmajerovskog tipa, koji možda da doista anticipira neke razvojne tendencije u budućnosti, ali u političkoj i ekonomskoj stvarnosti dana ne predstavlja nikakve stvarne pojave.«

Miroslav Krleža, 1926.

(M. Krleža, Croatica. Forum 10, Zagreb 1963, 639—677.)

³³ Statističko izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu 1881—1885, Zagreb 1887, 122.

Karta 3.

Pasminska slika govedarstva Hrvatske i Slavonije uoči zahvata Hrv. vlade krajem 19. stoljeća

dara prodrlo je uvjerenje da su za intenzifikaciju gospodarenja potrebne produktivnije inozemne pasmine goveda.³⁴

Grof Josip DRAŠKOVIC održao je 13. rujna 1891. godine konferenciju stručnjaka. Na temelju iskustva stečenog na jubilarnoj izložbi 1891. godine raspravljalo se o stanju stočarstva Hrvatske i Slavonije i njegovom unapređenju. U svom izlaganju J. DRAŠKOVIC je istaknuo potrebu marvogojskih pasminskih područja i uzgoja vrsnih grla goveda.

Tajnik Gospodarskog društva Fran KURALT potvrdio je potrebu formiranja pasminskih uzgojnih područja, ali je istaknuo da su glavni razlozi slabog napretka stočarstva nedovoljna hrana, nemarno timarenje, nedostatak vode, močvarno tlo i neuređeni pašnjaci. Konferenciji je prisustvovao i Ivo MALLIN koji je istaknuo da je za unapređenje našeg stočarstva potrebno ustanoviti kakvu stoku u zemlji i pojedinim krajevima imamo. Nadalje, da je potrebno ustanoviti kojem kraju najbolje odgovara koja pasmina (sl. 11). Ovakvim poticajima stvoreno je na sjeverozapadu Hrvatske (županije zagrebačka, bjelovarsko-križevačka i varaždinska) područje koje je, uoči pojačanih zahvata Hrv. vlade na razvoju govedarstva krajem prošlog stoljeća, bilo pokriveno u temelju bušom, a i protkano križancima buše i meštalskog odnosno pincgavskog goveda. Kada je nastupio intenzivan rad na poboljšanju domaćih goveda, područje sjeverozapadne Hrvatske odigralo je

³⁴ Usp. O. Frangeš, Dr. Ivo Mallin. Prigodom dvadesete obljetnice njegove smrti. Kolo 25, Zagreb 1927, 385—399.

Sl. 11. Dr. Ivo Mallin, predstojnik Narodnogospodarskog odsjeka Hrv. vlade na prijelazu stoljeća

ulogu prihvaćanja najvećeg dijela importiranih goveda. U tom se području kasnije razvio sustav uzgojno-seleksijskog rada u marvogojskim (stočarskim) udrugama.

Promjene u uzgoju goveda javile su se najprije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i zbog toga, jer kakvoća tala ne omogućuje dovoljno visoke prirode žitarica, ili se postižu uz veća ulaganja rada i kapitala nego je to potrebno u izrazito žitorodnim krajevima (Slavonija, Srijem).³⁵ Zbog toga se ovdje javio uzgoj kultura livada i oraničnih krmnih kultura, što je povećalo potrebu stajskog uzgoja goveda i zahtjeve za uvođenjem produktivnijih pasmina.

³⁵ Usp. O. Bohutinsky, Živinogojstvo u Hrvatskoj, Gospodarski list 16, Zagreb 1903, 125—126.

DR. IVO MALLIN NA ČELU GOSPODARSKE UPRAVE HRV. VLADE

Dr. Ivo MALLIN rodio se u Zagrebu 7. travnja 1853. godine.³⁶ Nakon završene gimnazije upisuje se 1870. godine u Beču na studij prava, gdje je i promoviran u doktora prava.

Godine 1872/1873. bio je jednogodišnji vojni dobrovoljac, a 1874. imenovan je poručnikom u 53. pješačkoj pukovniji. Godine 1878. sudjeluje u zaposjednuću Bosne, a kratko vrijeme nakon toga imenovan je natporučnikom u pričuvi. Od 3. siječnja 1887. radi kod sudbenog stola i kotarskog suda u Zagrebu, a 1879. godine polaže sudački ispit. Odmah nakon toga bude pozvan u pravosudni odjel Hrv. vlade gdje djeluje kao pristav, perovođa i tajnik sve do 1892, kada je rješenjem od 6. srpnja 1892. imenovan odsječnim savjetnikom i dodijeljen na rad u odjel za bogoštovlje i nastavu.

Navedeno razdoblje u životu dr. MALLINA bilo je ispunjeno bogatom aktivnošću. God. 1882. imenovan je povjerenikom, a kasnije predsjednikom za državne ispite, 1886. godine povjereno (*venia legendi*) mu je predavanje dijelova rimskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Bio je član ravnateljstva, a kasnije i potpredsjednik najvećeg domaćeg novčanog zavoda — I. hrv. štedionice u Zagrebu. Isto tako bio je član ravnateljstva u hrv. komercijalnoj banci i u paromlinu u Zagrebu.

Kada je 1879. nastupio dužnost u pravosudnom odjelu Hrv. vlade, odmah je imenovan bibliotekarom odjela, a uskoro i urednikom »Uredovne zbirke naredbah pravosudne obuke«. U istom odjelu povjerena mu je zakonodavna referada, pa je njegovim zalaganjem izdan niz zakonskih osnova.

U odjelu za bogoštovlje i nastavu dr. MALLIN je izradio osnovu zakona o reformi sveučilišta.

Svoje radove objavljivao je dr. Mallin u »Mjesečniku« Pravnčkog društva u Zagrebu.

Rješenjem od 21. siječnja 1896. godine preuzeo je dr. MALLIN u odjelu za unutarnje poslove Hrv. vlade vođenje III. odsjeka za narodno gospodarstvo, te bude promaknut u banskog savjetnika. Na tom položaju ostao je dr. Ivo MALLIN sve do svoje smrti 21. veljače 1907. godine.

Iako po struci pravnik, dr. MALLIN je postao zaslužan za razvoj gospodarstva. Za njegova službovanja pokrenuti su mnogi zahvati na području hrvatske poljoprivrede, pa su i na području govedarstva stvorene i započete koncepcije njegova dugoročnog razvoja.

U području agrarnog zakonodavstva izrađeni su njegovim zalaganjem sljedeći zakoni i provedbene naredbe:

- Provedbena naredba od 19. rujna 1897, br. 54.510, k zakonu od 25. travnja 1894. o uređenju zemljišnih zajednica.
- Provedbena naredba od 12. veljače 1899, br. 9702, k zakonu od 26. svibnja 1891. o komasaciji zemljišta.

³⁶ Izvješće o radu zemal. gospodarstvene uprave kraljevine Hrvatske i Slavonije, God. 1896—1905, sv. I.

- Zakon od 16. travnja 1902. o preustrojtstvu kr. gospodarskog i šumar-skog učilišta u Križevcima.
- Zakon od 22. lipnja 1902. o komasaciji zemljišta.
- Provedba naredbe od 8. srpnja 1902, br. 54.353, k zakonu od 22. lipnja 1902. o komasaciji zemljišta.
- Zakon od 23. travnja 1905. o promicanju stočarstva.
- Zakon od 6. travnja 1906. o nužnim prolazima.
- Provedbena naredba k tomu zakonu od 18. srpnja 1906. broj III. D. 219/4.
- Zakon od 6. travnja o ribarstvu u slatkim vodama.
- Zakon od 19. travnja 1907. o preseljivanju i naseljivanju.

U radu je nezavršena ostala osnova o uređenju nasljednog prava seljačkih posjeda.

Ove je zakone dr. MALLIN izradio uz sudjelovanje svojih suradnika, veterinarskog nadzornika dr. Radoslava KRISTOFA, kulturnotehničkog savjetnika Augusta pl. PISAČICA, tajnika vlade Franje HALADIJA i profesora dr. Otona FRANGEŠA.

Nakon preuzimanja gospodarskog odsjeka u veljači 1896. godine dr. MALLIN se zauzeo za što bolji nastup Hrvatske i Slavonije na milenijskoj izložbi u Budimpešti, a ubrzo su nastupili poslovi oko nabave dobra Božjakovina. U cilju ostvarivanja svoga gospodarskog programa dr. MALLIN je želio nabaviti vlastelinsko dobro Jankomir, vlasništvo Julija Jelačića ili nadbiskupsko dobro Maksimir. No, kako je Hrv. vlada imala ulog u Zagrebačkoj štedionici, koja je bila sudionikom Božjakovine, vlada je, da bi spasila svoj ulog, bila prisiljena na preuzimanje Božjakovine. Tako je za potrebe gospodarskog odsjeka kupljena Božjakovina.

Svoje koncepcije u razvoju gospodarstva (poljoprivrede) Hrvatske i Slavonije dr. MALLIN je iznio u obrani osnove Zakona o promicanju gospodarstva,³⁷ koju je pred Hrv. saborom branio na sjednici 21. prosinca 1896, a kralj ga je sankcionirao 13. ožujka 1897. godine.

U tumačenju osnove zakona dr. MALLIN predlaže osnivanje gospodarske zaklade, koja će uz sredstva budžeta služiti za razvoj gospodarstva.

Gospodarska zaklada se sastoji od

- temeljne glavnice
- prometne ili investicijske glavnice
- pokusnog dobra Božjakovina.

³⁷ Zakon o promicanju gospodarstva u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodište 1892—1897. Od CXLII. do uključivo CLXXVIII. saborske sjednice od 19. studenog 1896. do 29. travnja 1897. Svezak V. God. 1896/97, Zagreb 1897, 3329.

Temeljna glavnica osnovana je svotom od 500.000 forinti i od nje će se samo kamati koristiti za gospodarske svrhe, odnosno za pokriće onih gospodarskih zahvata koje iz raznih uzroka nije obuhvatio redoviti godišnji proračun (budžet) Hrv. vlade.

Prometna ili investicijska glavnica osnovana je svotom od 350.000 forinti.

Pokusno dobro Božjakovina treba postati uzorno gospodarstvo s institucijama, koje će unapređivati razvoj cjelokupnoga gospodarstva — osobito vinogradarstva, voćarstva, livadarstva, govedarstva i konjogojstva.

U području stočarstva predviđena je proizvodnja rasplodnih grla u samoj zemlji prvenstveno formiranjem pepiniera plemenite stoke u Božjakovini. Na taj način smanjili bi se izdaci za nabavu rasplodne stoke u inozemstvu.

Bila je predviđena proizvodnja djetelinskog sjemena za koje su se trošila velika sredstva za kupovanje u inozemstvu.

Za potrebe vinogradarstva predviđeno je da se u Božjakovini proizvodi 500.000 cijepljene loze i 500.000 kom. američkih korenjaka, za obnovu vinograda napadnutih od trsovog ušenca (filoksera).³⁸ Uređenjem pomološkog instituta pomoglo bi se razvoju voćarstva.

Predviđeno je da se u Božjakovini demonstrira uzorno manipuliranje groždem, moštom i mladim vinom, dakle da se uvede uzorna tehnologija vina.

Navedeni program je tijekom svoga izvođenja nadopunjivan i modificiran. Na području govedarstva Božjakovina je služila za prolaznu postaju na kojoj su se importirana rasplodna goveda aklimatizirala, a obavljen je niz stočarskih pokusa, kao npr. pokusi s bušama na temelju kojih je određen razvoj govedarstva za niz godina.

Obavljani su pokusi s ciljem suzbijanja tuberkuloze, pokusi s pripuštanjem junica s obzirom na starost, hranidbeni pokusi s teladi, pokusi uzgoja goveda na paši, pokusi hranidbe krava muzara koncentriranim krmivima i dr.

Osim što je Božjakovina služila kao pokusna i prolazna postaja za aklimatizaciju importiranih rasplodnih goveda, u njezinim su se stajama uzgajala matična stada krava raznih pasmina. Tako je potkraj 1905. godine broj goveda u Božjakovini iznosio:

³⁸ Filoksera, trsov ušenc (Peritymbia vitifolii Fitch., raniji naziv Phylloxera vastatrix) štetnik je na vinovoj lozi, pojavio se u Evropi 1863. u blizini Londona kamo je prenesen iz Amerike. Godine 1867. već je utvrđena u južnoj Francuskoj, a do 1880. i u našim krajevima. Filoksera je u Evropu prenesena iz Amerike prigodom uvoza američke loze otporne protiv oidiuma. Filoksera je izazvala propadanje domaće loze, pa su vinogradi obnavljani na američkoj lozi kao podlozi na koju se cijepila evropska loza. Na taj je način riješen problem filoksera u Evropi.

Pasmina i kategorija	Broj
Pincgavske krave	113
Oberintalske krave	65
Simentalske krave i sim. križanci	24
Junice	109
Bičići	56
Junci	29
Bikovi za skok	6
Telići	50

Potomstvo matičnih stada uključivano je u širi uzgoj goveda.

ANKETE GOSPODARA I STRUČNJAKA

Zahvati gospodarske uprave Hrv. vlade na provedbi Zakona o promicanju gospodarstva (1896) nastavljeni su vijećanjima (anketama) gospodara i stručnjaka u pojedinim županijama odnosno područjima. Tom prilikom razmatrane su posebno specifičnosti područja i predlagane mjere u smislu Zakona o promicanju gospodarstva.

Dana 28. siječnja 1897. godine održana je u dvorani Gospodarskog društva skupština kulturnog vijeća županije zagrebačke, na kojoj je trebalo riješiti dilemu — koja bi se pasmina imala uzgajati?

Prisutni dr. Ivo MALLIN istaknuo je da vlada želi saznati kako je dosad uspjele križanje s meltalskom, pincgavskom i simentalском pasminom. Skup je zaključio da se na području županije zagrebačke ima uzgajati meltalska pasmina, odnosno da se trebaju nabavljati bikovi te pasmine.

Navedeni skup odlučivao je i o problemima i drugih poljoprivrednih grana, a osim dr. Ive MALLINA bio je prisutan nadzornik veterinarstva, vladini povjerenici za gospodarstvo, vinogradarstvo i voćarstvo, zatim županijski veterinar, te preko četrdeset kulturnih vijećnika i ostalih dobrih gospodara iz županije zagrebačke.³⁹

Dana 11. ožujka 1897. održano je zasjedanje kulturnoga vijeća županije varaždinske, kojem su od strane vlade prisustvovali dr. Ivo MALLIN, vet. nadzornik dr. Radoslav KRISTOF i povjerenik Otto FRANGEŠ, uz predstavnike Gospodarskog društva, županijskih vlasti i kulturnih vijećnika. Nakon rasprave o konjogojstvenim problemima razmatrano je pitanje uvoza i korištenja meltalskog, simentalskog, pincgavskog i holandskog goveda. Prevladalo je mišljenje da se za područje županije varaždinske nabavlja pincgavska pasmina, a prihvaćen je i prijedlog da se na području Hrv. za-

³⁹ Zapisnik skupštine kulturnog vijeća županije zagrebačke, održane 28. siječnja 1897. u dvorani Gospodarskog društva u Zagrebu.

gorja potražu primjerci stare crvene zagorske pasmine te da se otkupe za daljnji uzgoj.⁴⁰

Skupština kulturnih vijećnika županije virovitičke održana je 5. ožujka 1897. u maloj županijskoj dvorani u Osijeku. Zaključeno je da se u ravnici i dalje uzgaja podolska pasmina, a u brdskim krajevima meltalska.⁴¹

Vijećanja su održana i u drugim područjima uz analizu stanja u govedarstvu i iznošenja prijedloga za daljnji razvoj. Tako je npr. stavljen prigovor na dotadašnji način dijeljenja rasplodnih bikova, koji su dijeljeni besplatno i ostavljani kod privatnih gospodara bez dovoljnog stručnog nadzora. Predloženo je da se rasplodni bikovi dodjeljuju izravno općinama.

Gospodari su, nadalje, predložili da se prestane s eksperimentiranjem raznim pasminama, koje su neprikladne za područje Hrvatske kao npr. holandeska, cgerlandska i mirctalska, te da se odrede uzgojna područja u prvom redu za pingavsku i podolsku pasminu. Zatraženo je da se subvencije Hrv. vlade za govedarstvo znatno povise.⁴²

STOČARSKI POKUSI U BOŽJAKOVINI

U usmjeravanju razvoja govedarstva gospodarska uprava morala je riješiti temeljno pitanje: da li razvoj nastaviti daljnjim uzgojem i selekcijom domaćih goveda buše i podolca ili pristupiti pretapanju ovih pasmina križanjem pomoću inozemnih, produktivnijih pasmina.

U Božjakovini su stoga organizirani pokusi⁴³ na grupama buša, koji su trebali pokazati proizvodne kapacitete buše. Na temelju ovih trebalo je odlučiti na koji će se način pristupiti oplemenjivanju, tj. da li uzgojem buše u čistoj krvi ili križanjem s drugim pasminama.

U 1898. godini nabavljeno je u okolici Kostajnice, Dvora, Divuše i Gline 10 krava buša i 1 bik te smješteno u Božjakovini. Uz pokus s bušama vodeći su i paralelni pokusi s pingavskim, simentalskim i oberintalskim kravama.

Za prosuđivanje muznosti svakih je 14 dana obavljana kontrola muznosti i određivan sadržaj masti u mlijeku.

Telad je sisala, pa je ukupna proizvodnja mlijeka jedne krave obračunata tako da je nakon što je tele odbito, ustanovljena količina mlijeka i pomnožena s brojem dana, što ih je tele sisalo.

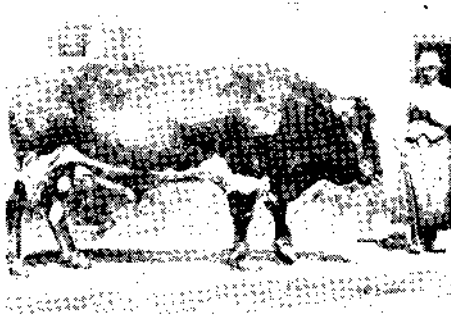
⁴⁰ Usp. Zapisnik zasjedanja kulturnoga vieća županije varaždinske, održanog 11. ožujka 1897.

⁴¹ Usp. Zapisnik Skupštine kulturnog odbora i gospodara županije virovitičke održane 5. ožujka 1897. u maloj županijskoj dvorani u Osijeku.

⁴² Usp. Izvješće o radu zem. gospodarstvene uprave, Zagreb 1908, Sv. III, 141.

⁴³ Izvješće o radu zem. gospodarstvene uprave Kraljevine Hrvatske i Slavonije, God. 1896—1905, Sv. III. Gojdba domaće živine i veterinarstva, Zagreb 1908, 146.

Prosječna godišnja proizvodnja mlijeka jedne buše iznosila je 1004,5 litara uzevši u obzir i mlijeko koje je posisala telad. Pincgavske krave su dale 2.212 litara, a oberintalske 2.101 litru mlijeka (sl. 12. i 13).

Sl. 12. Bik pincgavske pasmine 3,5 godine star, zem. dobro Božjakovina (Importiran iz Austrije — Salzburg) (Izvjeshće o radu zemalj. gospodarstvene uprave kraljevina Hrvatske i Slavonije. God. 1896—1905, sv. III, Zagreb, 1908, str. 1—314.)

Sl. 13. Krava pincgavske pasmine iz Trojstva, stara 4 godine, nagrađena prvom novčanom nagradom na gosp. izložbi u Zagrebu, 1906. god. (Izvjeshće o radu zemalj. gospodarstvene uprave Kraljevina Hrvatske i Slavonije. God. 1896—1905, sv. III, str. 1—314.)

U pokusu su sve tri pasmine (buša, pincgavska i oberintalska) dobivale isti obrok uz jednako držanje i njegu. Pokusom je trebalo ustanoviti koliko mlijeka daje, pod jednakim uvjetima držanja i hranidbe, svaka od ispitivanih pasmina u odnosu na svoju težinu.

Prosječna težina buša bila je 250 kg, pa prosječna proizvodnja mlijeka odgovara 4-strukoj težini tijela.

Prosječna težina oberintalskih krava bila je 442 kg, što odgovara 4,75 puta većoj količini mlijeka.

Pincgavsko-meltalske krave davale su 4,5 puta više mlijeka negoli su teške.

Masnoća bušina mlijeka je visoka te su buše u pokusu u Božjakovini davale mlijeko sa 4,44—5,0% masti.

Na temelju ovog pokusa zaključeno je da gospodari koji drže velike krave muzare, imaju veću dobit od mlijeka, nego oni koji drže male krave. Naime, male krave samo razmjerno prema veličini (težini) svoga tijela daju mnogo mlijeka, ali u odnosu prema potrošenoj krmu daju manje mlijeka od muzara velikih pasmina. U pogledu toвне sposobnosti zaključeno je da je vrijednost buše ograničena malom veličinom tijela (u pokusu 215—305 kg, a utovljene mogu doseći 300—350 kg) te da za prirast treba razmjerno više krme nego velika goveda. Osim toga kod buše na neuporabive ili manje vri-

jedne dijelove tijela (kosti, crijeva, salo, slezena, pluća i dr.) kod klanja otpada relativno više nego kod većih pasmina.

S obzirom na radnu sposobnost uočeno je da je buša žilava i izdržljiva, ali su joj mogućnosti ograničene zbog male težine, s obzirom na to da stoka pomiče teret uglavnom vlastitom težinom.

Na temelju navedenih pokusa⁴⁴ zaključeno je da buša nije prikladna za tov, muznost i rad u odnosu na plemenite pasmine goveda, dok je za pincgavsko, oberintalsko i simentalско govedo zaključeno da će se uz određene poteškoće, moći aklimatizirati u Hrvatskoj.

Pokusno dobro Božjakovina služilo je kasnije za aklimatiziranje rasplodne stoke importirane iz Austrije, Njemačke i Švicarske.

ORIJENTACIJA NA PROIZVODNJU I IZVOZ MESA (STOKE)

Odbacivši uzgoj domaćih goveda buše i podolca u čistoj krvi kao metodu oplemenjivanja goveda, gospodarska uprava Hrv. vlade procijenila je da je uzgoj goveda za meso konjunkturan za hrvatsko gospodarstvo. Uzgoj naših domaćih goveda, buše i podolca u čistoj krvi izgledao je spor, jer su naši gospodari što prije stočnu krmu morali pretvoriti u robu, koja ima sigurnu prođu. U izgledu je bio konjunkturan izvoz goveda za meso na tržišta Beča, Trsta i Münchena, čime bi hrvatski seljak osiguravao stalan dohodak. Križanjem domaćih goveda s rasplodnjacima većih i produktivnijih inozemnih pasmina dobivalo se već u prvoj (F₁) generaciji veće i produktivnije govedo. Osim toga, trebalo je poboljšati i kvalitetu mesa, što je tražilo evropsko tržište. Od usmjerenja na proizvodnju mlijeka se odustalo, jer su u ono vrijeme na tržištu mlijeka i mliječnih proizvoda dominirale Danska, Nizozemska i Rusija, proizvodima iz Sibira.⁴⁵

Osim toga, za kvalitetnu proizvodnju mliječnih proizvoda potrebno je osposobiti proizvođača, osigurati tehnologiju proizvodnje i prerade, prometne uvjete, te tržište, koje je unutar Hrvatske bilo nedovoljno, a u Evropi zauzeto konkurencijom većih proizvođača.

Za izvoz goveda za meso razvoju stočarstva je pogodio trgovinsko-geografski položaj Hrvatske prema industrijskim zemljama Evrope. Posebno sjeverozapadni dio Hrvatske, koji je imao povoljne uvjete za uzgoj goveda, a prometno je najpovoljnije smješten prema tržištu Srednje Evrope.

Orijentacija na proizvodnju mesa (stoke) uvjetovana je i padom cijena žita na međunarodnom tržištu, zbog prodora jeftinog američkog žita. Evropske agrarne zemlje nisu mogle konkurirati prekomorskim državama (SAD) na svjetskom tržištu žitarica, jer im je proizvodnja žitarica opterećena visokom zemljišnom rentom, za razliku od prekomorskih zemalja u kojima je

⁴⁴ Prof. A. Ogrizek nije smatrao pokuse s bušama u Božjakovini »znanstveno dovoljno obrazloženim« i imao je niz primjedbi na metodiku pokusa.

⁴⁵ O. Frangeš, Stočarstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, Gospodarski list 18, Zagreb 1922, 16.

zemlja jeftina (ili stećna okupacijom), pa proizvodnja ne snosi tako velike kamate na zemljišni kapital.⁴⁶

Opskrba Evrope mesom iz Amerike i Australije u smrznutom stanju nije uspjela, jer je odmrznuto meso gubilo na kakvoći i nije se moglo konzervirati, a iz istočnih zemalja (Rusija, Srbija i Rumunjska) nije se uvozilo zbog slabe kakvoće mesa i opasnosti od stočnih zaraza. Osim toga troškovi prekomorskog prijevoza poskupljivali su cijenu mesa.

Iz navedenih razloga bili su hrvatski proizvođači u prednosti. Tako je npr. situacija na tržištu u 1904. godini bila vrlo povoljna, jer je cijena utovljene stoke bila visoka. Trgovci iz Austrije, Njemačke i Švicarske pokupovali su veliku količinu stoke za klanje za potrebe Beča, Ljubljane, Monaka, Frankfurta na Majni, Leibniza i dr.

Valja istaknuti da je govedo u proizvodnji mesa imalo u to vrijeme veliku važnost, jer je u znatnom dijelu Evrope uzgoj svinja bio napola ekstenzivan i usmjeren na proizvodnju masti. Osim toga proizvodni troškovi uzgoja goveda kod nas bili su niski, unatoč ekstenzivnom uzgoju. Goveda su pasla na zajedničkim pašnjacima, a upotreba koncentriranih krmiva na seljačkom posjedu bila je nepoznata. Ekstenzivno i jeftino proizvedena goveda mogla su se pojavljivati na evropskom tržištu. Treba naglasiti da je usmjerenost na uzgoj goveda za meso bila u skladu s tradicijom hrvatskog gospodara, koji je bio navikao na uzgoj volova za meso.

Seljački gospodari uglavnom nisu tovali goveda prvorazredne kakvoće mesa, već su ih prodavali za dotovljavanje u tovilištima, da se za 3—6 mjeseci utove (često otpacima prehrambene industrije) i kao fina hrvatska roba budu na vanjskom tržištu prodana za mesarsku uporabu.

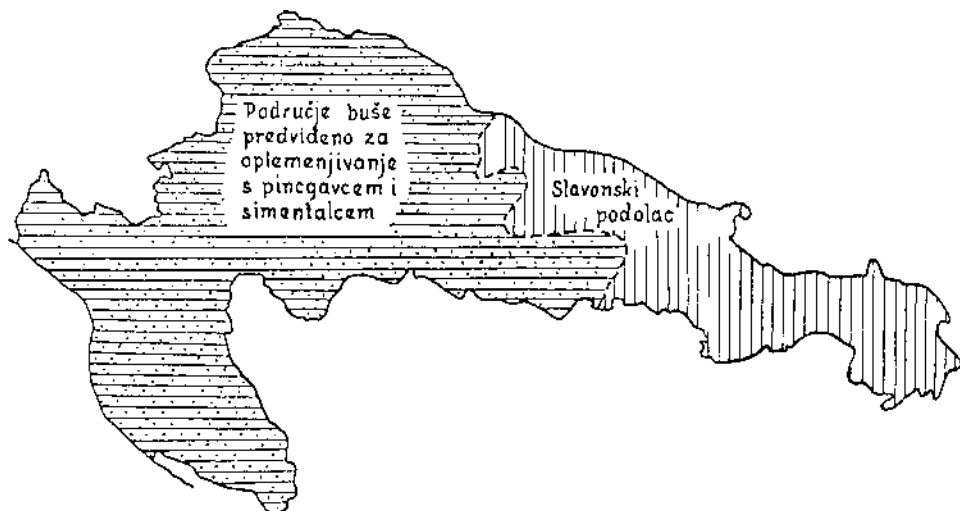
POČECI PASMINSKE POLITIKE

U području pasminske politike odlučeno je da se, za početak, s ciljem oplemenjivanja, buša križa s meltalskim sojem pincgavske pasmine, zatim dalje s nešto većim pincgavcem, te konačno sa simentalcem (karta 4). Za neke pasmine, kao npr. za holandsku, egerlandsku, mirtalsku i dr. utvrđeno je da su nepoгодne za uzgoj. Postupno križanje predloženo je stoga da se izbjegnu poteškoće pri teljenju u slučaju križanja male buše sa simentalcem. Osim toga, način držanja i hranidbe bili su još na niskom stupnju, pa se smatralo da za takve prilike više odgovaraju skromnija meltalska i pincgavska goveda.

Poboljšanom obradom tla i proizvodnjom krme na oranicama te boljom njegovom livada stvoreni su postupno u nekim dijelovima Hrvatske uvjeti za uzgoj gospodarski boljeg simentalca.

U pogledu oplemenjivanja podolske pasmine gospodarska uprava se odlučila:

⁴⁶ Prohaska, Govedarstvo 3.

Pasminska područja goveda predviđena Provedbenim naputkom k Zakonu o promicanju stočarstva od 23. prosinca 1908. godine

a) u krajevima gdje će se podolska pasmina zadržati, potrebno ju je oplemenjivati izabranim rasplodnjacima u čistoj krvi, kao što se to radilo na veluposjedničkim imanjima.

b) za pretapanje podolske pasmine trebaju se uzimati bikovi pincgavske pasmine, a u naprednijim krajevima simentalci (sl. 14).

Za krško područje ličko-krbavske i modruško-riječke županije nije se Hrv. vlada odlučila za oplemenjivanje šarenim pasminama (mehtalac, pincgavac i simentalac), jer su teške, navikle na alpsku pašu, pogodnije za proizvodnju mesa, a manje za mlijeko. Smatralo se da za područje krša treba pasmina koja daje dosta i dobrog mlijeka, zadovoljava se oskudnijom pašom, a dlaka joj ne smije biti tamna zbog insolacije.⁴⁷

Za ovakve uvjete Hrv. vlada se odlučila za oberintalsku pasminu.

Postojbina ove pasmine je u gornjem toku rijeke Inna u Tirolu. Boje je svjetlosive, izdržljiva na klimatske promjene (posebno žegu), živi na vapnenastim tlima.

Iako se nije smatralo da će se uspjeti postići u svim područjima krša, posebno ne u onima koji su krmom siromašniji, ipak je postojala nada da će se ova koncepcija oplemenjivanja oberintalcem ostvariti u krajevima oko Otočca, Brinja, Korenice, Gospića, Petrova Sela i u Gorskom kotaru.

⁴⁷ Usp. Izvješće o radu zem. gospodarstvene uprave kralj. Hrvatske i Slavonije. God. 1895—1906. Sv. III. Gojdba domaće živine i veterinarstvo, Zagreb 1908, 144.

U mjesecu studenom 1908. godine održane su u Ogulinu i Gospiću anketе sa stočarima, jer su iz krškog područja, koje je ulazilo u uzgojna područja oberintalske pasmine, dolazile pritužbe da narod nije zadovoljan oberintalskom pasminom, te da glavna tržišta za stoku toga područja, Trst i Rijeka, više vole pincagvsku stoku i bolje je plaćaju. Osim toga je utvrđeno da križanci pincagvca i buše vrlo dobro napreduju. Zbog toga je Hrv. vlada odlučila da se u krško područje županije modruško-riječke i ličko-krbavske dodjeljuju bikovi pincagvske pasmine.

SUBVENCIJE HRVATSKE VLADE ZA RAZVOJ GOVEDARSTVA 1896—1905. GODINE⁴⁸

Godina	Kruna
1895.	40.000
1896.	40.000
1897.	130.000
1898.	132.000
1899.	116.000
1900.	100.000
1901.	100.000
1902.	100.000
1903.	100.000
1904.	125.000
1905.	150.000

Uočljivo je da su se sredstva Hrv. vlade za razvoj govedarstva dolaskom na čelo gospodarskog odsjeka dr. I. MALLINA znatno povećala. Najveći dio tih sredstava trošen je za nabavu rasplodnih grla plemenitih inozemnih pasmina, čime se izravno utjecalo na poboljšanje uzgoja goveda.

Potreba za importiranim bikovima stalno je povećavana zbog interesa uzgajачa, pa se kroz prvi decenij ovog stoljeća godišnje nabavljalo iz inozemstva oko 300 bikova.

U nekim je godinama broj nabavljenih bikova opao zbog elementarnih nepogoda. Tako je npr. broj nabavljenih bikova u 1907. godini iznosio 681 grlo, a u 1908. je pao na 485. Suša i nestašica krme uzrokovale su pad broja nabavljenih bikova.

U 1908. godini je nabavljeno više od polovice bikova u zemlji, a tada se već gospodarska uprava nadala da će ustrojavanjem marvogojskih udruga za uzgoj čistokrvnih pasmina goveda uskoro moći ograničiti nabavu bikova iz inozemstva, odnosno uvoziti samo onoliko koliko je potrebno za obnovu krvi.

⁴⁸ Izvješće o radu zemalj. gospodarstvene uprave kralj. Hrvatske i Slavonije. God. 1895—1906. Sv. III. Zagreb 1908, 28.

Tablica 1.

Iskaz bikova nabavljenih uz subvenciju Hrv. vlade 1896.—1908. godine*
(u zemlji i importom)

Godina	Broj
1896.	70
1897.	209
1898.	342
1899.	352
1900.	526
1901.	439
1902.	469
1903.	475
1904.	593
1905.	528
1906.	582
1907.	681
1908.	485

Pasminski sastav nabavljenih bikova u 1908. godini bio je ovakav:

	%
simentalske pasmine	22,68
pinzgavske pasmine	63,09
oberintalske pasmine	8,86
podolske pasmine	5,37
Ukupno	100,00

U pogledu otkupa najboljih grla od domaćih uzgajача rasplodnjaci su kupovani od gospodara koji su ih sami ponudili izravno Hrv. vladi za prodaju, zatim od manjih stočara koji su pojedina grla nudili na prodaju preko javnih oblasti ili gospodarskih podružnica. Nadalje je gospodarska uprava, u predjelima s kvalitetnijom stokom organizirala u određene dane predvođenje rasplodnjaka pred povjerenstvo, koje je izabralo i otkupilo najbolja grla.

Praksa besplatnog podjeljivanja rasplodnjaka ukinuta je 1897. godine, pa se otada rasplodna grla podjeljuju onome tko uplati stalan novčani doprinos, bez obzira na to da li se radi o općini, gospodarskoj podružnici, zemljišnoj zajednici ili individualnom gospodaru. Kada je za jednog bika bilo više interesenata, odlučivalo se dražbom kome će pripasti.

Hrvatska vlada prestala je davati gospodarskim podružnicama subvencije za unapređenje stočarstva, već je izravno dodjeljivala rasplodne bikove

* Izvješće o radu zemaljske gospodarske uprave kraljevina Hrvatske i Slavonije u god. 1908. Zagreb 1910, 114.

upravnim općinama iz subvencije, ali su općine bile dužne svake godine poslije provedenog postupka licenciranja rasplodnjaka na svom području nabavljati manjak rasplodnjaka preko gospodarske uprave i osigurati sredstva za njihovu nabavu. Ovom se mjerom težilo postići da se na svakih 80 krava (i za pripust sposobnih junica) osigura 1 rasplodnjak. Sredstva za nabavu bikova osiguravale su općine iz:

- a) općinskih prihoda
- b) stalnog fonda Hrv. vlade za nabavu rasplodnjaka
- c) razreza poreza na vlasnike rasplodu nedoraslih ženskih rasplodnih grla
- d) imovine općinskih veterinarskih zaklada (uz posebno dopuštenje Hrv. vlade)⁵⁰
- e) doprinosa zemljišnih zajednica, Gospodarskog društva i privatnika.

Odnos novčanih udjela uočljiv je iz prikaza⁵¹ novčanog sudjelovanja pri nabavi bikova u 1908. godini

	%
Hrv. vlada	34,00
Općine — vlastita sredstva	13,06
-- veterinarske zaklade	46,91
Zemljišne zajednice	2,80
Gospodarska društva i privatnici	3,23

Zaključci općinskog zastupstva u vezi s nabavom još potrebnih bikova morali su se podnijeti Hrv. vladi najkasnije do kraja prosinca svake godine.

Pojavom prvih marvogojskih udruga⁵² početkom 20. stoljeća započela je proizvodnja rasplodnjaka uzgojem importiranih goveda u čistoj krvi. Do

⁵⁰ Veterinarske zaklade postojale su kao općinske veterinarske zaklade, a utemeljene su Zakonom o uređenju veterinarstva iz 1888. godine. Prihodi vet. zaklada sastojali su se od polovice globa za veterinarsko redarstvene prekršaje (druga polovica je ulazila u zemaljsku vet. zakladu), zatim od poreza na pse, od prihoda pasjih značaka te od pristojbi koje su općinska poglavarstva ubirala pri manipulaciji stočnim putnicama. Osnovni cilj veterinarskih zaklada bio je da služe općinama za suzbijanje i ugušivanje stočnih zaraza, i to onih koje nisu navedene u Zakonu o suzbijanju i ugušivanju stočnih zaraza i prema tome ne mogu se suzbijati na teret državnog budžeta. Vet. zaklade su služile i za pokriće troškova podizanja ustanova i postrojenja koja služe u provedbi veterinarsko-redarstvenih propisa i unapređenja veterinarstva (strviništa, sajmišta, klaonica i dr.). (Usp. D. Pozajić, O veterinarskim i stočarskim fondovima..., Zagreb 1936, 1—52.)

⁵¹ Izvješće o radu zemalj. gospodarske uprave kraljevina Hrvatske i Slavonije u god. 1908. Zagreb 1910, 93.

⁵² Prva udruga za uzgoj simentalskog goveda u čistoj krvi osnovana je 1908. godine u Sv. Ivanu Žabno.

pojave marvogojskih udruga rasplodnjaci su se nabavljali od domaćih stočara, državnih papinjera (npr. dobro Božjakovina) te iz uvoza. Pojavom udruga smanjen je postupno skupi uvoz rasplodnjaka. Gospodarska uprava plaćala je bikove udrugama po višoj cijeni, a prodavala ih općinama po tržišnim cijenama. Razlika se pokrivala iz subvencija Hrv. vlade, a kretala se između 10—30%, pa i više, a u posebnim slučajevima, iz uzgojnih obzira, čak do 100%. Ovakvim poticajem udruge su bile zainteresirane za proizvodnju rasplodnjaka, to više što je gospodarska uprava snosila i dopremne troškove za kupljene rasplodnjake. U razdoblju od 1909. do 1911. godine kupila je Hrv. vlada od marvogojskih udruga 268 bikova za rasplodne svrhe.

ZAKON O PROMICANJU STOČARSTVA IZ 1905. I PROVEDBENI NAPUTAK IZ 1908. GODINE

Djelatnost gospodarske uprave Hrv. vlade u unapređenju govedarstva dobila je svoj konačni oblik u Zakonu o promicanju stočarstva od 23. travnja 1905. godine i Provedbenom nalogu k tome Zakonu od 23. prosinca 1908. godine.⁵³

Objavljivanju ovih dokumenata prethodila je živa aktivnost Hrv. vlade, koja je konzultirala gospodarska društva, upravne oblasti, gospodarske i veterinarske stručnjake i dr. Na kraju je pod predsjedanjem bana Pavla RAUCHA provedena 18. prosinca 1908. godine stočarska anketa, te je poslije njezine konačne redakcije izdana provedbena naredba.

Zakon o promicanju stočarstva sadržava osam članova. Temeljna ustanova zakona sadržana je u članu 1, koji određuje da se za rasplod stoke trebaju upotrebljavati zdravi i valjani rasplodnjaci. Ostalih 7 članova u vezi je s provedbom člana 1.

Provedbeni nalog k zakonu o promicanju stočarstva izdan je naredbom od 23. prosinca 1908, broj III A. 4223/16, a sadržava 125 članova i 16 priloga (obrazaca i naputaka). Naredba je stupila na snagu danom proglašenja u Zborniku zakona i naredaba Hrvatske i Slavonije, dana 19. travnja 1909. godine.

Provedbeni nalog je odredio pasminska uzgojna područja (kotare) za pojedine vrste stoke. Svrha određivanja pasminskih uzgojnih područja je uzgoj jednolične pasmine (stoke) koja najbolje odgovara stočarskim prilikama pojedinih krajeva. Za goveda su utvrđena sljedeća pasminska područja:

a) Područje pingavskog i simentalškoga goveda obuhvaća županije ličko-krbavsku, modruško-riječku, zagrebačku, varaždinsku, bjelovarsko-križevačku i požešku (sl. 15).

⁵³ Zakon o promicanju stočarstva od 23. travnja 1905. i Provedbeni nalog k tomu zakonu izdan naredbom kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, odjela za unutarnje poslove, od 23. prosinca 1908. Br. III A. 4223—16.

Sl. 14. Krava križanac podolac simentalac stara 7 godina, iz Slatinika (kod Đakova)

(Izvješće o radu zemalj. gospodarstvene uprave Kraljevina Hrvatske i Slavonije. God. 1896—1905, sv. III, Zagreb, 1908, str. 1—314.)

Sl. 15. Junica simentalске pasmine, stara 3,5 godine, importirana na dobro Božjakovina iz Simmenthala

(Izvješće o radu zemalj. gospodarstvene uprave kraljevina Hrvatske i Slavonije. God. 1896—1905, sv. III, Zagreb, 1908, str. 1—314.)

b) Područje podolske pasmine obuhvaća županije virovitičku i srijemsku.

c) Mješoviti pasminski uzgoj dopušta se u virovitičkoj i srijemskoj županiji, gdje se uz podolske bikove mogu licencirati⁵⁴ i bikovi pincgavske i simentalске pasmine.

U općinama županije zagrebačke, varaždinske i modruško-rijčke, koje graniče sa Slovenijom, mogu se uz pincgavske i simentalске bikove licencirati i bikovi oberintalske pasmine.

U tim općinama obvezna su stočarska povjerenstva odlučiti se 4 mjeseca poslije stupanja na snagu Provedbenog nputka za jednu od dopuštenih pasmina. Pri donošenju takve odluke dužna su općinska stočarska povjerenstva konzultirati gospodarske podružnice, marvogojske udruge ili druge stručno-gospodarske organizacije.

Provedbeni nputak odnosno naredba određuje i uspostavljanje općinskih i županijskih stočarskih povjerenstava.

Općinska stočarska povjerenstva sastoje se od 3 člana iz općinskog zastupstva, kulturnog vijećnika koji stanuje u općini i kotarskog predstojnika.

U djelokrug rada ovog povjerenstva ulaze sva pitanja važna za promicanje stočarstva, posebno pregled stoke u proljeće prije izгона na zajedničku pašu, sudjelovanje pri licenciranju rasplodnih životinja, nadzor nad držanjem rasplodnjaka, izbor pasmina i dr.

Županijska stočarska povjerenstva sastoje se od predsjednika i potpredsjednika, jednog izaslanika općinskih stočarskih povjerenstava, od 3 člana županijskoga kulturnog odbora, od 3 do 10 članova iz kruga napred-

⁵⁴ Licenciranje bikova je postupak izbora bika za rasplodnu upotrebu, uz izdavanje dozvole za pripust.

nih stočara koje imenuje predsjednik županijskoga stočarskog povjerenstva, zatim od članova koji imaju virilno pravo glasa, a to su veliki župan i podžupan, županijski i veterinarski urednik, ravnatelji i upravitelji područnih gospodarskih zavoda i dobara zajedno s njihovim stručnjacima za stočarstvo i jednog člana Gospodarskog društva, kojega delegira središnji upravni odbor.

U djelokrug rada županijskog stočarskog povjerenstva ulazi nadzor nad radom općinskih stočarskih povjerenstava, upućivanje u racionalni uzgoj stoke, sudjelovanje pri licenciranju rasplodnjaka na području županije, zatim priređivanje županijskih izložbi i nagrađivanje stoke, praćenje propisa koji se tiču uzgoja stoke, kao i briga za sve što doprinosi promicanju stočarstva.

Uočljivo je da zadaća stočarskih povjerenstava ima veliku važnost, te da su stočarska povjerenstva sredstva za iniciranje svih mjera u stočarstvu.

Osim navedenog, naredba određuje provedbu licenciranja, opskrbu rasplodnjacima, uređenje matičnih knjiga,⁵⁵ davanje potpora dobrim uzgajalčima, održavanje izložbi i nagrađivanja, zatim regulira pitanja paše i pastirstva, statistike i trgovine stokom i drugo.

IZLOŽBE STOKE

Provedbenim napatkom iz 1908. Zakona o promicanju stočarstva (1905) određeno je, u cilju promicanja stočarstva, održavanje izložbi i nagrađivanja stoke. No, već niz godina prije toga nastojalo je Gospodarsko društvo potaknuti održavanje smotara, izložbi i nagrađivanja stoke kao važnih zootehničkih mjera. Inicijativa za prvo nagrađivanje stoke potekla je od upravnog odbora Gospodarskog društva u Zagrebu na skupštini održanoj 25. veljače 1842. godine, kada je upravni odbor predložio da se već u jesen 1843. godine pregledaju konji i rogata stoka, te da se obećaju nagrade za najbolju i najljepšu stoku.

Komornik INKEY stavio je odmah na raspolaganje, s ciljem nagrađivanja stoke, svotu od 10 dukata za najboljega konja, a 5 dukata za najbolje govedo, dok je predsjednik društva biskup HAULIK darovao 15 dukata za najljepšega bika, 10 dukata za najbolju kravu te 5 dukata za najboljega konja.

Nagrađivanje goveda bilo je odgađano, te je tek u 1851. godini održano prvo nagrađivanje bikova.

Izložbe stoke bile su raširene, tako su naprimjer tijekom osam godina na čelu povjerenstva za nagrađivanje stoke u Križevcima stajali dr. Ivo MALLIN i biskup J. DROHOBECKY.

⁵⁵ Matične knjige su »radne knjige« matičnog knjigovodstva u koje su upisivana rasplodna goveda s podacima o podrijetlu, parenju i potomstvu. Uvedene su u poslovanje stočarskih udruga osnivanih početkom dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj, a u Evropi su najprije uvedene krajem prošlog stoljeća u Danskoj.

Tablica 2.

Broj goveda u odnosu na veličinu gospodarstava u Hrvatskoj i Slavoniji u 1895. godini*

Kategorija	Ukupno goveda	U gospodarstvima s površinom od kat. jut.										500— 1000	preko 1000
		1—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100— 200	200— 500	500— 1000	preko 1000			
Bikovi	51.978	5.304	12.188	17.672	11.516	1.902	388	354	240	1.863			
Junice i krave	556.845	102.318	150.432	158.846	93.059	15.374	3.779	3.110	2.718	12.059			
Junice i volovi	278.286	33.164	72.513	82.154	53.648	9.518	2.776	2.896	3.121	16.604			
Ukupno	887.109	140.786	235.133	258.672	158.223	26.794	6.943	6.360	6.079	30.526			

Uočljivo je da je 89,37% goveda uzgajano na gospodarstvima do 50 kat. jut. površine, dakle na seljačkim posjedima.

* Stat. godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije za 1905. godinu. Zagreb 1913, str. 332.

U 1902. godini održana je velika izložba stoke s nagrađivanjem u Đakovu. 819 seljačkih gospodara izložilo je 1392 grla šarenih goveda i 338 grla podolaca, dok je biskupsko vlastelinstvo izložilo marijadvorsku pasminu.

Na »Hrvatsko-slavonskoj gospodarskoj izložbi« 1906. godine bila su izložena 792 komada goveda.⁵⁷

Tijekom gospodarske izložbe u rujnu 1906. godine u Zagrebu sastali su se na skupnim sjednicama 19. i 20. rujna predsjednici svih porota i oni porotnici koji su bili narodni zastupnici, te su donijeli ocjenu nekih gospodarskih grana na temelju izloženih predmeta i životinja. U predstavi podnesenoj Hrv. saboru i Hrv. vladi izneseni su i širi prijedlozi za razvoj hrvatskoga gospodarstva, što dokazuje da su gospodarske izložbe inicijativno djelovale na hrvatske gospodare i državnu upravu.

Provedbena naredba (1908) k zakonu o promicanju stočarstva (23. travnja 1905) dala je poticaj za sustavnu organizaciju stočarskih izložbi.

Provedbeni naputak (1908) je predviđao održavanje izložbi i izložbenog nagrađivanja stoke, s ciljem nagrađivanja vrijednih stočara i poticaja drugih stočara.

Naredba je razlikovala sljedeće vrste izložbi:

1. regionalne
 - a) općinske
 - b) kotarske
 - c) županijske
2. zemaljske — državne.

Općinske i kotarske uprave mogu tražiti dopuštenje za održavanje izložbe ako osiguraju polovicu novčanih sredstava za održavanje izložbe i nagrade, a drugu polovicu snosi Hrv. vlada.

Na općinske i kotarske izložbe ima pravo pristupa samo stoka općine ili kotara u kojima se priređuje izložba.

U povjerenstvo za nagrađivanje ulazi vladin izaslanik, predsjednik županijskoga stočarskog povjerenstva, gospodarski urednik županijske oblasti, županijski veterinar i dva izaslanika kotarske oblasti.

Pod istim uvjetima osnivaju se i djeluju županijske izložbe, a županijsko izložbeno povjerenstvo sastoji se od izaslanika vlade, predsjednika županijskoga stočarskog povjerenstva, trojice izaslanika županijske oblasti (politički predstavnik, uredovni veterinar i gospodarski urednik županijske oblasti), dvojice članova iz svakog na izložbi zastupanog kotara i zastupnika Gospodarskog društva.

Predviđeno je da se zemaljske izložbe održavaju svake pete godine u glavnom gradu Zagrebu. Na zemaljsku izložbu ima pravo pristupa stoka koja je već nagrađena općinskom, kotarskom ili županijskom nagradom.

⁵⁷ Prema Katalogu izložbe bila su izložena 792 grla, a prema vet. Podaubskom 555 grla.

Troškove održavanja zemaljske izložbe snosi vlada.

Za organiziranje zemaljske izložbe imenuje ban posebnog povjerenika, koji u dogovoru s predsjednicima županijskih stočarskih povjerenstava sastavlja izložbenu porotu i poduzima sve potrebno za održavanje izložbe.

OCJENA PRVIH REZULTATA PROGRAMA HRVATSKE VLADE ZA RAZVOJ GOVEDARSTVA

Provođenje programa gospodarske uprave Hrv. vlade za razvoj govedarstva urodilo je povoljnim rezultatima, koji su bili evidentni nakon desetak godina.

Primjena programa uspješno se odrazila u:

- broju goveda
- poboljšanju pasminskog sastava
- poboljšanoj opskrbi rasplodnjacima
- pojačanom izvozu goveda.

Najbolji uspjesi u razvoju govedarstva postignuti su u brežuljkastim predjelima, i to onima u kojima se proizvodila dobra krma, a što je podrazumijevalo njegu livada i proizvodnju oraničnih krmnih kultura. To je u prvom redu bjelovarsko-križevačka županija, zatim sjeverozapadni dio zagrebačke županije, varaždinska, sjeverni dio požeške, neki dijelovi virovičke, sjeverni dio modruško-riječke, ponešto u srijemskoj i donekle u ličko-krbavskoj županiji.

Ukupni broj goveda povećao se ovako:

1895. godine	908.780 kom.
1911. godine	1,134.857 kom.

Tablica 3.

Odnos broja oplemenjenih i neoplemenjenih goveda u Hrvatskoj i Slavoniji
1895. i 1911. godine¹⁸

Pasmina	Broj goveda	
	1895. god.	1911. god.
Domaće pasmine (buša i podolac)	738.674	480.071
Oplemenjene pasmine i križanci sa simentalcem, pincgavcem i oberintalcem	169.684	654.591
Bivoli	422	195

¹⁸ Izvješće o radu zem. gospodarstvene uprave kraljevina Hrvatske i Slavonije, God. 1909—1911. Zagreb 1914, 133.

Uočljiv je napredak u pasminskom sastavu goveda, ali treba istaknuti da pod nazivom oplemenjenc pasmine treba razumijevati uglavnom križance domaćih pasmina (buše i podolca) s plemenitim importiranim pasminama (pincgavac, oberintalac i simentalac). Uspjeh poduzetih mjera na području govedarstva pokazuje i činjenica da se broj u Hrvatskoj nabavljenih rasplodnih bikova povećao na 850 komada u odnosu na razdoblje prije 1896, kada se kod nas uopće nije kupovala rasplodna stoka.⁵⁹

Inicijative Hrv. vlade potakle su izvoz goveda iz Hrvatske prema industrijskim zemljama Evrope. Izvoz je najvećim dijelom bio usmjeren u austrijsku polovicu Monarhije, a najbolja kvaliteta u Njemačku i Švicarsku te nešto u Italiju.

Vrijednost izvoza stoke porasla je od 6733 krune u 1896. godini na 41.475 kruna u 1905. godini.

Zahvate Hrv. vlade u području stočarstva odobrio je i poznati stočarski stručnjak i znanstveni radnik prof. dr. Leopold ADAMETZ, profesor stočarstva na Visokoj poljoprivrednoj školi u Beču (sl. 16). On je pregledao izloženu stoku na zagrebačkoj izložbi 1906. godine. Osim toga je obišao pokusno dobro Božjakovinu, zatim Kutjevo i Dubicu. Prof. ADAMETZ je odobrio orijentaciju stvaranja goveda za proizvodnju mesa te s obzirom na taj cilj smatra da treba misliti na još produktivnije govedo nego što je pincgavac, a to je simentalac. Međutim, prijelaz s kasnozrelog i ne uvijek besprijeekorno izgrađenog pincgavca na simentalca moguć je u onim krajevima gdje je njega i ishrana na visini.

Na temelju iznijetih rezultata u razvoju govedarstva na prijelazu stoljeća, može se zaključiti da su u kratkom razdoblju (od 1896. do 1907. godine) postignuti znatni rezultati.

No, u navedenom su razdoblju realizirane i neke druge inicijative dr. Ive MALLINA na gospodarskom polju.

Dr. MALLIN je težio da se u Hrvatskoj otvori studij gospodarstva (poljoprivrede) i šumarstva na razini fakulteta, ali zbog političkih prilika do toga nije došlo. Ipak u 1898. godini osnutkom Šumarske akademije podignut je gospodarski odjel učilišta u Križevcima na stupanj više škole.

ZAKLJUČAK

Uzgoj goveda u 19. stoljeću u Hrvatskoj bio je ekstenzivan. Prirodi ratarskih kultura bili su niski, kao i proizvodne osobine goveda, koja su se uzgajala prvenstveno za rad, meso i stajnjak. Proizvodnja stajnjaka bila je od velike važnosti za ratarsku proizvodnju. U pasminskom sastavu goveda dominirale su primitivne pasmine buša i podolac.

⁵⁹ Izvješće o radu zem. gospodarstvene uprave kralj. Hrvatske i Slavonije. God. 1896—1905. Sv. III. Zagreb 1908, 167.

Tablica 4.

Izvoz živih goveda iz Hrvatske i Slavonije od 1896. do 1905. godine*

Vrsta stoke	Broj komada									
	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.
Odrasla goveda (bikovi, krave, junad)	42.699	40.802	57.603	71.578	70.301	82.308	96.724	116.410	119.165	130.496
Telad	11.024	14.163	16.383	17.384	17.546	21.824	21.188	21.459	22.732	23.274
Ukupno	53.723	54.965	73.986	88.962	87.847	104.132	117.912	137.869	141.897	153.770

* Izvješće o radu zem. gospodarstvene uprave kralj. Hrvatske i Slavonije,
 God. 1896—1905. Sv. III. Zagreb, 1908, str. 14.

Osnovni uzroci navedenog stanja hrvatskoga govedarstva bili su nedostatak kvalitetnih bikova za rasplod i primitivan način držanja i hranidbe goveda.

Prve promjene pasminskog sastava javile su se nesustavnim uvozima goveda inozemnih pasmina na hrvatske veleposjede, koje su posjednici uočavali putujući Evropom i uvozili ih bez ikakva reda na svoje posjede. Zbog nesustavnosti tih uvoza i šarolikosti pasmina ovaj uvoz nije ostavio trajnijih tragova u hrvatskom govedarstvu.

Za razvoj hrvatskoga govedarstva od velikog je značenja bila pojava »Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva« (1841) koje je preko gospodarskih podružnica djelovalo na nabavu i raspodjelu rasplodnih goveda. Povećane subvencije za nabavu rasplodne stoke odobravane od 1879. godine pomogle su napretku govedarstva. Druga agrarna kriza (1873—1895) dovodi u Evropi do pada cijena žita zbog uvoza jeftinog američkog žita, a pospješjen je i raspad kućnih zadruga uslijed nastupajuće krize. Raspadom kućnih zadruga dolazi do pojave malih seljačkih gospodarstava, uvodi se stajski uzgoj goveda, sve više se krava koristi za rad, a poboljšanjem njezine ishrane povećava se proizvodnja mlijeka. Postupnim intenziviranjem biljne proizvodnje (melioracijama livada i pašnjaka te proizvodnjom krme na oranicama) javlja se potreba za produktivnije govedo.

Zakon o uređenju veterinarstva iz 1888. godine riješio je mnoga pitanja iz područja liječenja i prometa goveda.

Dana 21. prosinca 1896. godine Hrvatski sabor je prihvatio Zakon o promicanju gospodarstva, koji je predložio dr. Ivo MALLIN, predstojnik III. narodno-gospodarskog odsjeka u odjelu za unutarnje poslove Hrvatske vlade. Sredstva Hrvatske vlade uložena u razvoj govedarstva, prvenstveno za nabavu rasplodnih goveda, uvećana su postupno od 40.000 kruna u 1896. godini na 150.000 kruna u 1905. godini.

Kupljeno je i dobro Božjakovina koje je organizirano kao pokusno dobro za poljoprivredu te kao prihvatilište za uvezena rasplodna goveda inozemnih pasmina.

Hrvatska vlada je donijela odluku da se domaće govedo buša oplemenjuje s obrintalskim govedom, a u ostalim krajevima s meltalskim i pingavskim govedom, a onda sa simentalcem. Za područja u kojima će se zadržati uzgoj podolskog goveda preporučilo se oplemenjivanje s izabranim rasplodnjacima u čistoj krvi. Za pretapanje podolske pasmine trebaju se uzimati bikovi pingavske pasmine, a u naprednijim krajevima sa simentalcem. Hrvatska vlada je u području govedarstva zauzela orijentaciju na proizvodnju mesa, posebno izvoza goveda na tržište Srednje Evrope.

Provođenje programa Hrvatske vlade za razvoj govedarstva urodilo je povoljnim rezultatima, koji su bili evidentni već nakon desetak godina.

Najbolji uspjesi u razvoju govedarstva postignuti su u brežuljkastim predjelima sjeverozapadne Hrvatske, i to u onima u kojima se proizvodila dobra krma, a što je podrazumijevalo njegu livada i proizvodnju oraničnih krmnih kultura. To je u prvom redu bjelovarsko-križevačka županija, zatim

sjeverozapadni dio zagrebačke županije, varaždinske, sjeverni dio požeške, neki dijelovi virovitičke, sjeverni dio modruško-riječke, ponešto u srijemskoj i donekle u ličko-krbavskoj županiji.

Ukupni broj goveda povećao se u Hrvatskoj i Slavoniji ovako:

1895. godine	908.780 kom.
1911. godine	1,134.857 kom.

Poboljšan je i pasminski sastav, pri čemu pod oplemenjenim govedima treba smatrati križance domaćih pasmina (buše i podolca) s plemenitim pasminama (pincgavac, oberintalac i simentalac). Broj takvih oplemenjenih goveda povećan je sa 169.684 kom. u 1895. godini na 654.591 grlo u 1911. godini.

Izvoz goveda iz Hrvatske u industrijske zemlje Evrope je povećan i usmjeren u austrijsku polovicu Monarhije, a najbolja kvaliteta u Njemačku i Švicarsku te nešto u Italiju.

Izvoz živih goveda povećan je s 53.723 komada u 1896. godini na 153.770 kom. u 1905. godini.

Dr. Ivo MALLIN uložio je napore za razvoj drugih grana gospodarstva (poljoprivrede), kao naprimjer na području konjogojstva, u obnovu vinograda opustošenih od filoksere, uzgoj voćnih sadnica, melioracije zemljišta i dr.

Dr. MALLIN je želio studij gospodarstva i šumarstva u Hrvatskoj podignuti na razinu fakulteta, ali u tome nije uspio. Ipak u 1898. godini osnutkom Šumarske akademije podignut je gospodarski odjel učilišta u Križevcima na stupanj više škole. Njegovom inicijativom preuređena je Vinogradarska i voćarska škola u Petrinji te kraljevska potkivačka škola u Zagrebu, a utemeljena je i Kralj. vinogradarska i voćarska škola u Iloku (1901).

Kratko razdoblje djelovanja dr. Ive MALLINA donijelo je znatne promjene u pristupu rješavanja gospodarskih problema u Hrvatskoj, a financijski izvori iz budžeta državne uprave i od MALLINA pokrenute gospodarske zaklade omogućili su pojačana ulaganja u području gospodarstva, a što je dovelo do povećane materijalne proizvodnje i većih novčanih učinaka.

Summary

CATTLE DEVELOPMENT PROGRAM OF CROATIAN GOVERNMENT AT THE
CHANGE OF 19th TO THE 20th CENTURY

At the end of 19th century the croatian cattle raising and feeding were still primitive, the domestic primitive races Busha and Podolac predominated.

At the change of 19th to the 20th century Dr. Ivo MALLIN, head of agricultural direction of Croatian Government, with the collaboration of agricultural experts drafted a program of the improvement of agricultura, livestock production being especially treated. Owing to the subventions for the purchase of breeding animals granted by the legislations of the Government the cattle herd was increased and the races structure was improved in Croatia, by crossing of the domestic races Busha and Podolac with the better imported races, Simmental and Pinzgau predominantly.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 50 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH